

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαιολογίας

ΑΡΧΑΪΚΑ ΓΛΥΠΤΑ ΤΗΣ ΜΗΛΟΥ

Διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ προβλήματος τῶν κατὰ τόπους ἐργαστηρίων τῆς Πλαστικῆς¹ κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον δὲν εἶναι ἄνευ διαφέροντος ἡ προσπάθεια τῆς κατὰ τὸ δυνατόν διακριβώσεως τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτήρων ὅσους παρουσιάζουν τὰ ἐπὶ τῆς νήσου Μήλου εὑρεθέντα ἀρχαῖα γλυπτά, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχουσιν θέσιν κατέχει ὁ ἐκ ταύτης προερχόμενος κοῦρος τοῦ Ἑθν. Ἀρχ. Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν².

Ἡ ἰδιαιτέρα αὕτη σημασία τῶν γλυπτῶν τῆς Μήλου³ εἶναι εὐνόητος. Διότι ἐνῷ τὰ ἐπὶ τῆς Νάξου ἢ τῆς Πάρου, νήσων πλουσίαν εἰς μάρμαρον, εὐρισκόμενα ἀρχαῖα γλυπτά εἶναι ἀσφαλῶς δημιουργήματα ἐμφανίζοντα τὸν ἰδιαίτερον χαρακτήρα τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως ἑκατέρας τῶν νήσων τούτων, προκειμένου περὶ τῆς Μήλου ἀνακύπτει ἀμέσως τὸ πρόβλημα ἐὰν τὰ ἐξ αὐτῆς προερχόμενα γλυπτά μνημεῖα, κατεσκευασμένα ἐξ ἀλλαχόθεν εἰσηγμένου μαρμάρου — τοῦ ὁποίου ἐντελῶς στερεῖται ἡ νῆσος, ὡς γνωστόν — ἐκφράζουν τὸν πνευματικὸν κόσμον τῆς νήσου, ἥτοι ἐὰν Μήλιοι γλύπτει εἰργάζοντο τὴν ἔξωθεν εἰσαγομένην ὕλην ἢ ἐὰν μετὰ τοῦ μαρμάρου εἰσῆγγοτο εἰς τὴν νῆσον καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ξένοι πρὸς αὐτὴν καλλιτέχναι ἀντελαμβάνοντο καὶ παρίστανον τὸν κόσμον.

Τὸ πρόβλημα τοῦτο καθίσταται ἀκόμη σημαντικώτερον λαμβανομένου ὑπ' ὅψιν ὅτι ὁ κόσμος τῆς Μήλου ἦτο ὁ ἀντιτιθέμενος πρὸς τὴν Ἰωνικὴν ἐκφρασιν τῶν περίεξ σημαντικωτέρων νήσων. Ἡ διάκρισις μεταξὺ Δωρικῆς

1. Ἡ τελευταία ἔρευνα ὀφείλεται εἰς τὸν E. Homann-Wedeking, Die Anfänge der griechischen Grossplastik, Berlin (1950), σελ. 65 κέ.

2. W. Deonna, Apollons archaïques, 217, ἀρ. 114 (παλ. βιβλ.). G. M. A. Richter, Kouros, 159 κέ., ἀρ. 72, εἰκ. 217 κέ. E. Buschor, Frühgriechische Jünglinge, 64 κέ., εἰκ. 76-77. E. Homann-Wedeking, ἔ.ἀ., εἰκ. 49.

3. Περὶ τῶν ἀρχαϊκῶν γλυπτῶν τῆς Μήλου βλ. συντόμως Zschietzschmann, ἐν RE, XV, 576 (ἐν λ. Melos). E. Buschor, Ath. Mitt. 1929, 160 κέ., ὅστις παρατηρεῖ ὅτι ἡ Μῆλος « sich kulturell schon frühzeitig den ionischen kykladen assimiliert hat ». Πρβλ. καὶ Ch. Picard, Manuel, I, σελ. 580. G. Lippold, Griechische Plastik (ἐν Handb. der Altertumsw.), 45.

ἡ Πελοποννησιακῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ Ἰωνικῆς ἀφ' ἑτέρου ἀντιλήψεως κατὰ τοὺς ἀρχαῖκους χρόνους¹ δύναται οὕτω νὰ ἐλεγχθῇ διὰ τῆς ἐκ τῆς Μήλου γνωριζομένης ἡμῖν εἰκόνης τῆς ἀρχαῖκῆς πλαστικῆς καὶ τῆς ἄλλης τέχνης, ὅσονδῆποτε μικρὸν καὶ ἐπαρχιακὸν καὶ ἂν ἦτο τὸ δωρικὸν κέντρον τῆς Μήλου, ἥτις, ὡς γνωστόν, ἦτο ἀποικία τῶν Λακεδαιμονίων καὶ ἐντόνως διετήρει τὴν δωρικὴν αὐτῆς συνείδησιν, ὡς φαίνεται ἰδίᾳ ἐκ τῆς διηγήσεως τῶν γεγονότων τοῦ 416 ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου². Ὅπως εἰς τὴν γλῶσσαν, εἰς τὸ ἀλφάβητον καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν συνείδησιν, θὰ ἔπρεπε κατὰ τινα τρόπον νὰ ἐκφρασθῇ καὶ εἰς τὴν τέχνην ἡ δωρικὴ γλῶσσα τῆς νήσου, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν τὰ πέραν ἰσχυρὰ Ἰωνικὰ κέντρα ἐξέτεινον τὴν ἐπίδρασίν των ἐπὶ τῆς Μήλου.

Τὰ καλούμενα Μηλιακὰ ἀγγεῖα (τῶν ὁποίων ὅμως ὁπωσδήποτε ἡ ἐπὶ τῆς Μήλου κατασκευὴ εἶναι λίαν ἀμφίβολος)³ ἀνήκουν εἰς τὸν κύκλον τῆς νησιωτικῆς Ἰωνικῆς ἀγγειογραφίας, τὰ δὲ γλυπτά τῆς νήσου συνδέονται γενικῶς σχεδὸν⁴ πρὸς τὴν τέχνην τῆς Νάξου, χαρακτηριστικῶς δὲ παρατηρήθη ὅτι ὁ κούρος τῆς Μήλου ἀποτελεῖ παράστασιν Δωριέως νέου κατὰ μοναδικῶς μὴ δωρικὸν τρόπον⁵.

1. Ἐπισκόπησιν τοῦ ζητήματος παρὰ E. Homann-Wedeking, ἔ.ἀ., 98 κέ., ὅστις παρατηρεῖ (αὐτ. 116) τὰ ἑξῆς: «Zudem ist es aber sehr fragwürdig, ob man überhaupt berechtigt ist, griechische Kulturleistungen nach den Stammesnamen aufzuteilen. Das Äolische ist dabei schon immer etwas wie ein Stiefkind behandelt worden, um so mehr hat die Entgegensetzung dorischer und ionischer Art Blüten getrieben».

2. Θουκυδίδης, E 84, 2: Οἱ δὲ Μήλιοι Λακεδαιμονίων μὲν εἰσιν ἄποικοι, τῶν δ' Ἀθηναίων οὐκ ἤθελον ὑπακοῦνιν...

3. Ἡ μόνη ἐπὶ Μηλιακοῦ ἀγγείου, τεμαχίου ἀμφορέως ἐκ Σελινοῦντος Monumenti antichi dei Lincei 32, 1927, στ. 304, πίν. 79 ἐπιγραφή, εἶναι εἰς Ἰωνικὸν ἀλφάβητον, γενικῶς δὲ οὐδένα χαρακτῆρα συνάπτοντα πρὸς τὴν Δωρικὴν Ἑλλάδα ἔχει ἡ τεχντροπία τῶν Μηλιακῶν ἀγγείων.

4. E. Buschor, Jünglinge, σελ. 64. Ὁ Zschiezschmann, ἔ.ἀ., δέχεται ὅτι «καὶ τὰ τρία γλυπτά τῆς Μήλου ἀνήκουν ἀσφαλῶς εἰς τὸ αὐτὸ ἐργαστήριον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἐπὶ τῶν Κυκλάδων. Ὁ Sauer ἐσκέφθη τὴν Νάξον, ἔνεκα τοῦ μαρμαῤου. Διὰ τὴν κατὰ τεχντροπίαν ἐπ' αὐτῆς τῆς Μήλου;». Ἡ G. M. A. Richter, Kouros, σελ. 149, παρατηρεῖ ὅτι μολοντί ἡ Μήλος ἦτο ἀποικία τῶν Λακεδαιμονίων, οὐδὲν ἄπτόν γνώρισμα (nothing tangible) ὑπάρχει τὸ ὁποῖον θὰ ἡδύνατο τις νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς πελοποννησιακὸν εἰς τὴν τεχντροπίαν τοῦ κούρου τῆς Μήλου. Ὁ G. Lippold, ἔ.ἀ., 46, συγγενικώτατα πρὸς τὰ γλυπτά τῆς Μήλου θεωρεῖ Σπαρτιατικὰ ἔργα, προφανῶς ἐκ τοῦ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἀναγλύφου Ἀθηνᾶς εἰς ἀρχαῖκόν τύπον, τὸ ὁποῖον ὁ P. Wolters, Ath. Mitt., 15, 1890, 246 κέ. εἶχε θεωρήσει ὡς ἀποδίδον τὴν Ἀθηναὶν Χαλκίοικον τῆς Σπάρτης. Πρὸς τὴν CRAI, 1926, σελ. 67. Ὁ Ch. Picard, Manuel I, σελ. 580, ὑποπτεῖται κρητικὸν τύπον. Ὁ τύπος τοῦ ἀναγλύφου εἶναι κοινὸς ἀρχαῖκός, περὶ τῆς τεχντροπίας τοῦ προτύπου οὐδὲν διδάσκει τὸ μεταγενέστερον τοῦτο ἀνάγλυφον.

5. E. Buschor, Ath. Mitt. 1929, 162: «nie ein dorischer Jüngling so undorisch dargestellt worden ist.».

Ἡ Μῆλος δὲν ἀποτελεῖ βεβαίως τὴν μοναδικὴν Δωρικὴν περιοχὴν τῆς Ἑλλάδος ἐνθα ὑπῆρξαν καὶ ἀνευρέθησαν ἰωνικὰ ἢ ἰωνικῆς ἐμπνεύσεως ἔργα. Ἀλλ' εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας πρόκειται περὶ ξένων, σαφῶς ἑτερογενῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα εἰσέρχονται εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ τόπου, θεωρεῖται δὲ ὅτι καὶ ἐὰν ἀκόμη Ἰωνικῆς προελεύσεως καλλιτέχνης ἀντιγράφῃ δωρικὰ ἔργα, ἀποτυπώνει εἰς ταῦτα τὸν χαρακτῆρα τῆς ἰωνικῆς του καταγωγῆς. Οὕτω διακρίθη ὁ ἕτερος τῶν ἀδελφῶν, ὁ « Βίτων », τοῦ Δελφικοῦ ἀναθήματος, ὡς ἔργον Ἰωνος συνεργάτου τοῦ Ἀργείου [Πολυ:]μήδους¹. Ἡ Μῆλος ὅμως ἀκριβῶς λόγῳ τοῦ σαφῶς δωρικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς γειτονίας πρὸς ἀκμαζόντα ἰωνικὰ κέντρα παρουσιάζει κατ' ἐξοχὴν τὴν περιπτώσιν, καθ' ἣν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμένωμεν ἵνα κατὰ τινὰ τρόπον ἐκδηλωθῇ καὶ ἡ δωρικὴ αἴσθησις εἰς τὰ ἐπὶ τῆς νήσου μνημεῖα τῆς τέχνης, τοσοῦτ' ὅμως μᾶλλον ἀφ' οὗ Μῆλιοι, Δωρικοὶ αἵματος γλύπται, δὲν μᾶς εἶναι ἀγνωστοί, ὡς θὰ ἴδωμεν. Ἡ ἐντελής ἀφομοίωσις τῆς Μήλου πρὸς τὸν πνευματικὸν κόσμον τῆς Ἰωνίας ἔχει ἀνάγκην ἐρμηνεύσεως.

Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται νὰ εἰσέλθω εἰς τὸ ζήτημα τῆς διακρίσεως καὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς Ἰωνικῆς καὶ τῆς Δωρικῆς ἐκφράσεως καὶ τῶν σχέσεων εἰς τὰς ὁποίας δύναται νὰ ὀδηγήσῃ τὸ παράδειγμα τῆς Μήλου. Ἐπὶ τοῦ παρόντος θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ γνωσθῶσι πληρέστερον πάντα τὰ ἐκ τῆς νήσου προερχόμενα ἔργα, ἀτελῶς γνωστὰ μέχρι σήμερον, ἐκτὸς τοῦ κούρου τοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν, ἰδίως δὲ δύο ἀρχαῖκα κεφαλαί, αἱ ὁποῖαι ἅπαξ μόνον καὶ ἀτελῶς ἔχουν ἀπεικονισθῇ, ἐξ οὗ καὶ ἐλάχιστος γίνεται περὶ αὐτῶν λόγος². Θὰ προσθέσω ἐπίσης καὶ τινὰ νεώτερα εὐρήματα βοηθοῦντα εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνης.

1. Ὁ Κούρος τῆς Μήλου εἶναι ὁ πληρέστερον γνωστός³. Διὰ τῆς πρὸ τινων ἐτῶν ἀνευρέσεως τῆς πλίνθου μετὰ τῶν ποδῶν καὶ τμήματος ἐν συνεχείᾳ τῆς ἀριστερᾶς κνήμης⁴ ἑλλεῖπει νῦν μέρος μόνον τῆς δεξιᾶς κνήμης, ἀποτελοῦν πλέον τὴν μόνην γύψω συμπλήρωσιν τοῦ ἀγάλματος.

2. Κεφαλὴ Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείου, ἀρ. 1586 (εἰκ. 1, 2, 4-6). Π. Καστριώτης, Γλυπτά σελ. 282, ἀρ. 1586. W. Deonna, *Les Apollons archaïques* 218, ἀρ. 115, εἰκ. 144 (κατὰ τὸν δεξιὸν ὁρῶντα) καὶ 145 (κατ' ἐνώπιον). « Εὐρέθη ἐν Μήλῳ τῷ 1896 καὶ ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς κ. Smith » (Καστριώτης, ἔ.δ.). Συνολι-

1. Kaschnitz-Weinberg, *Studies...* Robinson I, 525 κέ. E. Homann-Wedeking, ἔ.δ., 8. Περὶ τῆς συμπληρώσεως [*Ἀγαμέδης* βλ. R. Heidenreich, *Wiss. Zeits. Univ. Jena*, 4, Ges. u. Sprachw. Reihe, 1-2, 49 κέ.

2. Συνήθως μνημονεύονται ἀμφότεραι ἁπλῶς μετὰ τοῦ κούρου τῆς Μήλου, Picard, ἔ.δ., 580, Lippold, ἔ.δ., 46 ἢ καὶ μόνον ἡ μία, *Ath. Mitt.* 1929, 162.

3. Πρβ. ἀν., σελ. 218, σημ. 2.

4. Πρβ. BCH 1952, 235. Τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἀγάλματος συμπληρωμένου ἐτοιμάζει ὁ καθ. Κ. Ρωμαίος.

κὸν σφζόμενον ὕψος 0,35, ὕψος τοῦ προσώπου 0,27. Ἀναφερόμενος συντόμως εἰς αὐτὴν ὁ Ε. Homann - Wedeking¹ τὴν τοποθετεῖ ὀρθῶς εἰς τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰ. καὶ παρατηρεῖ τὴν συγγένειαν τῆς κομμώσεως πρὸς ἐκείνην τοῦ κορμοῦ τῆς Ἑλευθέρης τῆς Κρήτης².

Ἡ κεφαλὴ σφίζεται μετὰ τοῦ μεγίστου τμήματος τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς περιβαλλούσης κομμώσεως, πλὴν τοῦ κατωτέρου τμήματος τῶν βοστρύχων, ὅπερ ἀπεκόπη μετὰ τοῦ κορμοῦ. Μικρότεραι ἀποκρούσεις ὑπάρχουν ἀρκεταί, ἰδίᾳ ὑπὲρ τὸ δεξιὸν οὓς ἀλλ' αὗται εἶναι ἀσήμαντοι ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν καταστρεπτικὴν διάβρωσιν τῆς ἐπιδερμίδος, ἥτις δυσχεραίνει τὴν ἀμείνων ἀντίληψιν τῶν ἀρχικῶν μορφῶν.

Ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ κρανίου ἐκφύονται ἀκτινοειδῶς οἱ βόστρυχοι, οἵτινες χωριζόμενοι ὑπερθεῖν τῶν ὤμων καὶ εἰς τὸ ὕψος περίπου τῶν ὠτων κατέρχονται εἰς εὐρείαν μὲν μᾶζαν ἐκ δέκα βοστρύχων πρὸς τὴν ράχιν, εἰς σύνολον δὲ ἐκ τεσσάρων δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ προσώπου. Ὁ χωρισμὸς γίνεται κάτωθι τοῦ διαδήματος, τὸ ὁποῖον τοποθετημένον ἀρκετὰ ὑψηλότερον τῶν ὠτων καὶ τοῦ μετώπου, περιδέει τὸ ἅνω μέρος τῆς κεφαλῆς (εἰκ. 4, 6). Τὸ διαδῆμα εἶναι στρογγύλον καὶ δὲν φαίνεται νὰ συνδέεται πρὸς τὴν ταινίαν, ἥτις, διακρινομένη σαφῶς ἀριστερὰ (εἰκ. 2 καὶ 5), περιέδεε τὸ μέτωπον ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ὠτὸς εἰς τὸ ἕτερον.

Μεταξὺ τοῦ διαδήματος καὶ τῆς ταινίας περιέχεται ὁ ἰδιαίτερος σχηματισμὸς τῆς ὑπὲρ τὸ μέτωπον κομμώσεως (εἰκ. 2, 4 καὶ 5). Ἐκ τοῦ μετὰ τὸ διαδῆμα σφαιρικοῦ ἀκόμη τμήματος τῆς κεφαλῆς ἐξακολουθοῦν οἱ παράλληλοι, εὐθύγραμμοι, ἀλλὰ λεπτότεροι βόστρυχοι, οἵτινες ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς γραμμῆς, καθ' ἣν κάμπτεται τὸ σφαιρικὸν περίγραμμα τοῦ κρανίου πρὸς τὸ εὐθύγραμμον τοῦ μετώπου, συνεχίζονται ὡς ἑλικες ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου ἡμίσεος τοῦ μετώπου. Τὰ μεταξὺ τοῦ διαδήματος καὶ τῆς ταινίας σχηματιζόμενα οὕτω ἑλικοειδῆ βοστρυχίδια εἶναι λίαν ἀποτετριμμένα καὶ δυσδιάκριτα· μόνον ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ κροτάφου διατηροῦνται ἀσφαλῆ ἕχνη (εἰκ. 2). Ἀσαφὲς εἶναι ἂν ἡ κατεύθυνσις τῶν ἐλίκων ἦτο ἐνιαία εἴτε ἂν διεκρίνετο πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ τὰ δεξιὰ ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ μετώπου.

Ἄλλ' αἱ ἑλικες αὗται τοῦ μετώπου ἀποτελοῦσαι εἶδος στεφάνης ὑπὲρ αὐτὸ μὲ τὴν πληρότητα τῆς μάξης των παρέχουν τὴν χαρακτηριστικὴν ὄψιν τῆς ἐντόνης εὐρείας διαπλάσεως κατὰ τὸ τμήμα τοῦτο.

Ὁ χωρισμὸς τῶν βοστρύχων τοῦ στήθους ἀπὸ τῆς ἐπὶ τῶν νώτων καταπιπτούσης κομμώσεως γίνεται ἀρκετὰ χαμηλότερον τοῦ διαδήματος, ἐνῶ εὐθὺς μετ' αὐτὸ οἱ πρόσθιοι βόστρυχοι εἶναι ἠνωμένοι πρὸς ἐκείνους τῶν νώτων ἀλλὰ μὲ σαφῆ τὴν διάφορον κατεύθυνσιν : Ἐκ τοῦ ὑψηλοτέρου

1. Anfänge, σελ. 70.

2. Περβ. κατ. σελ. 233, σημ. 1.

μέρους ἑκατέρου τῶν ἀκραίων βοστρύχων τῶν νώτων ἐκφύονται τρόπον τινὰ λοξῶς πρὸς τὰ ἐμπρὸς οἱ βόστρυχοι τοῦ στήθους, χαμηλότερον δὲ μόνον δημιουργεῖται τὸ μεταξὺ τῶν δύο τμημάτων τῆς κόμης κενὸν τοῦ μαρμάρου (εἰκ. 5). Οὕτω οἱ βόστρυχοι οἱ πλαισιούντες τὸ πρόσωπον κατὰ τὸ ἀνώτερον αὐτῶν μέρος σχηματίζονται κατὰ βάθος, ὁ εἰς ὀπισθεν τοῦ ἐτέρου, καὶ μόνον κατὰ τὸ χαμηλότερον τμημὰ των προβάλλονται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κατὰ πλάτος, παραλλήλου πρὸς τὸ πρόσωπον, ἐπιπέδου, οὕτω δὲ δημιουργεῖται τὸ τριγωνικὸν σχῆμα ἑκατέρας τῆς περὶ τὸ πρόσωπον μάξης βοστρύχων (εἰκ. 1 καὶ 4). Τὰ ὦτα οὐχὶ εὐδιάκριτα ἐν ταῖς λεπτομερείαις προβάλλονται κατὰ μέγα μέρος ἐπὶ τῶν βοστρύχων τοῦ στήθους παραλλήλως σχεδὸν οὕτω πρὸς τὸ πρόσωπον.

Τὸ αὐστηρῶς τριγωνικὸν περίγραμμα τοῦ προσώπου, τὸ σύνθηες κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς δαιδαλικῆς περιόδου μὲ τὰς πλευρὰς φερομένης πρὸς τὸ πηγούνιον ὡς ἐντόνως λοξάς, ἐνιαίας εἴτε θλωμένης ἰσχυρῶς κατὰ τὸ ἄκρον τῆς γνάθου, εὐθείας γραμμᾶς¹, ἔχει ἀντικατασταθῇ ἐνταῦθα ὑπὸ μιᾶς ἄβροτέρας διαμορφώσεως ὀφειλομένης εἰς τὴν ἀπαλὴν καὶ εὐρείαν καμπύλην τὴν περιγράφουσαν τὸ πρόσωπον ὥστε νὰ παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ἐνὸς τετραπλεύρου μᾶλλον μὲ ἀπεστρογγυλωμένης τὰς γωνίας σχήματος τοῦ προσώπου.

Ἡ ἐπιβλητικὴ ἐπιμήκυνσις τοῦ προσώπου, ἡ οὕτως δημιουργουμένη, ἀρθρουμένη διὰ τῶν ἐξαιρομένων ὀριζοντιῶν τμήσεων, διὰ τῆς γραμμῆς τῶν χειλέων καὶ τῶν ὀφρύων, ἀποτελεῖ σαφῇ ἔκφρασιν μιᾶς ὑπερανθρωπίνου ὑποστάσεως, ὅσον καὶ ἂν δυστυχῶς αἱ ἐπὶ μέρος λεπτομέρειαι τοῦ προσώπου δὲν ἔχουν ἐπαρκῶς διατηρηθῇ.

Ὅπως δὴ ποτε αἱ μορφαὶ τοῦ προσώπου εἶναι ἐσχηματισμένα μὲ μεγάλας ἐπιφανείας αἱ ὁποῖαι τονίζουν τὴν γενικὴν δομὴν τοῦ προσώπου. Ἀλλὰ τὴν χαρακτηριστικὴν μαλακότητα μὲ τὴν ὁποίαν αἱ εὐρεῖαι αὐταὶ μορφαὶ ἐνοῦνται πρὸς ἀλλήλας καὶ τὴν ὅλην στρογγυλότητα αὐτῶν, ὅσον καὶ ἐὰν ἡ διάβρωσις τῆς ἐπιδερμίδος τὴν καθιστᾷ μεγαλυτέραν, εἶχεν ἀσφαλῶς ἡ κεφαλὴ καὶ κατὰ τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς κατασκευήν.

Ἡ γενομένη ἀνάλυσις δὲν ἐπιτρέπει εὐρὴν χρονικὸν περιθώριον πέρας τοῦ 600 π.Χ. διὰ τὴν χρονολόγησιν — ἰδίᾳ δὲ πρὸς τὰ κάτω. Ἡ προσπάθεια τῆς μεγαλυτέρας αἰσθητοποιήσεως τῆς κομμώσεως, φανερά ἐκ τοῦ τρόπου, δι' οὗ τὸ διάδημα διαφοροποιεῖ τὸ ὑπ' αὐτοῦ περιεχόμενον καὶ σχεδὸν πιεζόμενον τμημα ἀπὸ τῆς ὑπ' αὐτὸ ἀνειμένης μάξης τῶν βοστρύχων τῶν νώτων, ἥτις διὰ μιᾶς κάμψεως ἀμέσως ὑπ' αὐτὸ ἀποκτᾷ μείζονα εὐρύ-

1. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ περιγράμματος τῶν « δαιδαλικῶν » προσώπων καὶ τῆς ἐξελέξεως αὐτοῦ ἐντὸς τῆς δαιδαλικῆς ἐποχῆς βλ. R. J. H. Jenkins, *Dedolica*, Cambridge (1936), 55 κέ. καὶ σποράδην.

τητα καὶ πάχος, τελεῖται ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς δαιδαλικῆς συμβατικότητος. Ἡ ἀνάλογος διάκρισις ἢ παρατηρουμένη εἰς τὰς κεφαλὰς τῆς καθημένης γυναικείας μορφῆς τῆς Ἑλευθέρης¹ ἢ τῶν κούρων τῶν Δελφῶν² καὶ τῶν μορφῶν τῶν αἰτωμάτων τῆς Κερκύρας³ γίνεται μὲ μίαν ἀκαμπτον, αὐστηρὰν διαχώρισιν ὥσει διαφόρων μελῶν, ἐνφ' ἐνταῦθα ἐμφανίζεται μία ἀπαλωτέρα διαμόρφωσις προοίδουσα ἰσχυροτέραν αἴσθησιν τῆς μεταξὺ τῶν μορφῶν ὀργανικῆς ἐνότητος.

Ἀνάλογος αἴσθησις δεικνύεται καὶ εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν οἱ βόστρυχοι τοῦ στήθους ἀποχωρίζονται τῆς ὑπολοίπου κομώσεως, παρ' ὅλον ὅτι ἀκόμη συμβατικὸν καὶ ἐσχηματοποιημένον. Εἰς τὴν σχηματοποίησιν τῆς διαθέσεως τῶν βοστρύχων, ὡς περιεγράφη ἀνωτέρω, εἶναι φανερά μίαν προσπάθεια «λογικῆς» ἀποδόσεως τῶν μορφῶν, ἥτις ἐν ἀπλουστερῶ σχήματι ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὴν Κόρην τῆς Θήρας⁴ καὶ ἀκόμη παλαιότερον εἰς τὴν Κόρην τῆς Αὐκερτε, τῆς ὁποίας ἡ Κρητικὴ προέλευσις οὐχὶ ἄνευ πιθανότητος ἡμφεσθητήθη⁵.

Τὸ ἐπίμυκτος καὶ σχεδὸν τετράπλευρον περίγραμμα τοῦ προσώπου τῆς κεφαλῆς τῆς Μήλου ἐπανευρίσκεται σχεδὸν ὁμοίως εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Διπύλου⁶,

1. Ἑσχατὸς F. Matz, *Geschichte der gr. Kunst* I, 198 καὶ σημ. 197, πίν. 125-126. E. Homann-Wedeking, ἔ.δ., σποράδην καὶ ἰδίᾳ 107 κέ., εἰκ. 56. Ὁ κορμὸς ἀποδίδεται συνήθως εἰς καθημένην γυναικεῖαν μορφήν. Ὁ A. Rumpf, *Gr. u. röm. Kunst*, σελ. 7 πιστεύει ὅτι πρόκειται περὶ ὁρθοῦ ἐνδεδυμένου ἀνδρός, ὁ N. Πλάτων, *A guide to the Arch. Museum of Heraklion*², σελ. 149, πιστεύει ὅτι ὁ κορμὸς παριστᾷ ἄνδρα (or a God).

2. FdD V, 5 κέ., πίν. 1 κέ. G. de Miré-P. De la Coste-Messelière, *Delphes*, εἰκ. 34 κέ., Chr. Zervos, *L'art en Grèce*³, 89-90. G. Richter, *Kouroi*, 78 κέ., εἰκ. 59 κέ. F. Matz, ἔ.δ., 105 κέ. (διεξοδικὴ ἀνάλυσις τῆς δομῆς τοῦ ἔργου), πίν. 43 κέ. E. Buschor, *Jünglinge*, 35 κέ., εἰκ. 36 κέ. Περὶ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς βάσεως E. Homann-Wedeking, ἔ.δ., 57. G. Daux, *BCH*, 61, 1937, 61 κέ.

3. F. Matz, ἔ.δ., πίν. 139b. G. Rodenwaldt, *Korkyra*, II, πίν. 5, 12, 17 καὶ *Altdorische Bildw. von Korfu*, πίν. 19, 26, 28. Zervos, ἔ.δ., 121 κέ.

4. Δημοσιεύεται ἐν *Ath. Mitt.* προσεχῶς.

5. M. Collignon, *Rev. Arch.* 11, 1908, I, 153 κέ., πίν. 10 καὶ ἰδίᾳ *Mon. Piot* 20, 1913, 3 κέ., πίν. 1 κέ. Ch. Picard, *Manuel* I, σποράδ., εἰκ. 129, πίν. 3. Jenkins, *Dedolica*, 42 κέ. εἰκ. προμετωπίδος καὶ πίν. V, 2. Charbonneaux, *La sculpture grecque du musée du Louvre*, πίν. 1. Éditions TEL, 193. E. Homann-Wedeking, ἔ.δ., 107 κέ. F. Matz, ἔ.δ., σ. 172, πίν. 79. Buschor, *Jünglinge*, Lippold, ἔ.δ., 22.

6. Buschor, *Ath. Mitt.* 52, 1927, 205 καὶ αὐτ. 55, 1930, 163 κέ. (= E. Buschor, *Von griech. Kunst*, München (1956), 29 κέ., 39 κέ., εἰκ. 9). Picard, *Manuel* I, 589 κέ. Richter, ἔ.δ., 73 κέ., ἀρ. 6, εἰκ. 46 κέ. Rodenwaldt, *Arch. Anz.*, 1935, 354. Zervos, ἔ.δ., 113 κέ. Pfeiff, *Apollon*, πίν. 3 κέ. Homann-Wedeking, *Anfänge*, 95 κέ. Buschor, *Jünglinge*, 14, εἰκ. 11 κέ. F. Matz, ἔ.δ., 185 κέ., πίν. 96 κέ. Lippold, ἔ.δ., 38, πίν. 8, 2.

ἐνῶ εἰς τὸν κοῦρον τῆς Ν. Ὑόρκης¹ καὶ τὸν κοῦρον Α τοῦ Σουνίου² παρατηρεῖται μεγαλυτέρα προσέγγισις πρὸς «φυσικώτερον» τριγωνικὸν σχηματισμόν. Μὲ τὴν κεφαλὴν τοῦ κοῦρου τοῦ Σουνίου συνδέει τὴν κεφαλὴν τῆς Μήλου ἡ εὐρεία στεφάνη τῶν ἐλικοειδῶν βοστρύχων τοῦ μετώπου³, ἡ ὁποία ἀργότερον ἐπανευρίσκεται εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ κοῦρου τοῦ Μοσχάτου⁴, τὸ πρόσωπον τοῦ ὁποίου παρουσιάζει ἐπίσης μίαν ἀνάλογον ἐπιμήκυνσιν, ἥτις ὅμως εἰς τὸν κοῦρον τοῦτον δὲν εἶναι ἀπλῶς μόνον ἐπιβίωσις τῆς παλαιότερας παραδόσεως ἀλλὰ καὶ ἀποτέλεσμα τῆς προσπαθείας πρὸς μεγαλυτέραν διαφοροποίησιν τῶν μορφῶν τῶν παρειῶν, αἱ ὁποῖαι παρίστανται ἰσχυρῶς προεξέχουσαι τοῦ λαιμοῦ διὰ τοῦ σχηματισμοῦ μιᾶς ἰδιαίτερας λοῆς ἐπιφανείας μεταξὺ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ἐπιπέδου αὐτῶν⁵, ἐνῶ εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Μήλου κατὰ τὸν παλαιότερον τρόπον τὸ περίγραμμα ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς γνάθου μέχρι τοῦ ὠτὸς ταυτίζεται πρὸς τὸ περίγραμμα τοῦ λαιμοῦ (εἰκ. 4). Ἀλλ' ἡ αἴσθησις τῶν μορφῶν εἶναι διάφορος εἰς τὰ δύο ἔργα, τὰ ὁποῖα συνδέει μόνον ἡ γενικωτέρα συγγένεια τῆς Ἀττικῆς καὶ Κυκλαδικῆς παραδόσεως⁶.

Παρὰ τοὺς ἀμοιβαίως εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ τὴν Ἀττικὴν ἀπαντῶντας ὁμοίους μορφικὸν σχηματισμοὺς ἡ σαφήνεια καὶ ἡ ἔντασις τῶν μορφῶν, ἰδίως οἱ χαρακτηριστικοὶ ὀφθαλμοὶ τῶν Ἀττικῶν γλυπτῶν, δὲν ἀνευρίσκονται εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Μήλου, ἡ ὁποία παραμένει ὀλιγώτερον ἀνοικτὴ πρὸς τὰ ἔξω καὶ συγκεκατημένη.

Εἰς τὴν ἐκ Νάξου προερχομένην κεφαλὴν τῆς Κοπεγχάγης (εἰκ. 3, 7, 9)⁷

1. G. Richter, *Metr. Mus. Studies* 5, 1934-1936, 20 κέ. = Br. - Br., πίν. 751/55 καὶ Kouroi, σελ. 47, 63, ἀρ. 1 κέ. εἰκ. καὶ Catalogue ἀρ. 1, πίν. 1-3. Ch. Picard, *Manuel*, I, 591. Buschor, *Jünglinge*, 17 κέ., εἰκ. 15-20. Homann-Wedeking, ἔ.δ., 54, 77 κέ., 95 κέ., εἰκ. 36. F. Matz, ἔ.δ., 189, πίν. 99-104. G. Lippold, 38.

2. B. Στάνης, Ἀρχ. Ἑφ., 1917, 189 κέ. K. Ρωμαῖος, *Ant. Denk.*, IV, πίν. 17 κέ. Richter, *Kouroi*, 66, ἀρ. 2, εἰκ. 27 κέ. Picard, *Manuel*, I, 590 κέ., πίν. 7. Homann-Wedeking, ἔ.δ., 72 κέ. E. Buschor, *Jünglinge*, 22, εἰκ. 22 κέ. F. Matz, ἔ.δ., 190, πίν. 105 κέ. G. Lippold, 38, πίν. 10, 1.

3. Buschor, *Jünglinge*, εἰκ. 26.

4. E. Homann-Wedeking, *Ath. Mitt.* 63/64, 1938/39, 156 κέ., πίν. 49 κέ. καὶ Anfänge, 75, 82, 86 κέ., εἰκ. 46. Buschor, *Jünglinge*, 55, εἰκ. 57 κέ. G. Richter, *Kouroi*, 103, ἀρ. 26, εἰκ. 98 κέ.

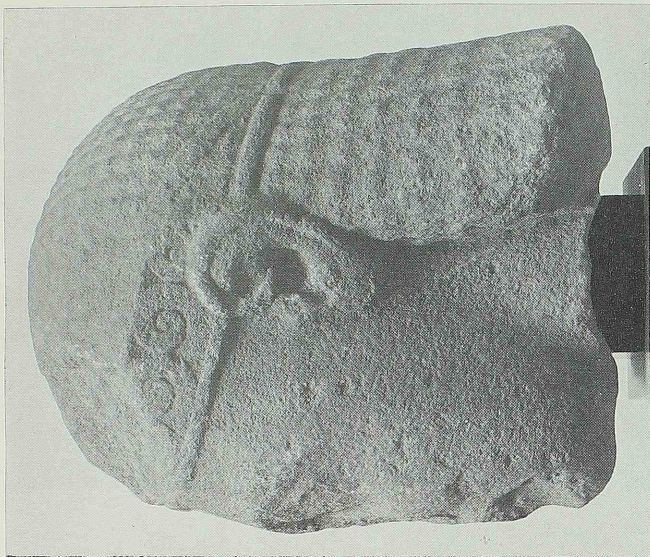
5. *Ath. Mitt.*, ἔ.δ., πίν. 52.

6. Βλέπε τὴν διεξοδικὴν ἀνάλυσιν παρὰ Homann-Wedeking, *Anfänge*, 65 κέ.

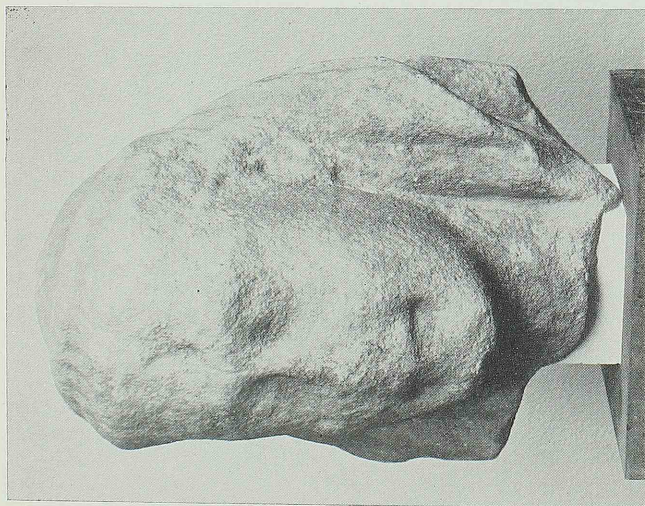
7. G. H. Poulsen, *From the Collections of the Ny-Carlsberg-Glyptothek*, II, 1938, 65 κέ., εἰκ. 1-4. Ποβ. καὶ Ἀρχ. Ἑφημ. 1939-1941, 17 κέ. Homann-Wedeking, 86 κέ., εἰκ. 47. Buschor, *Jünglinge*, 61 κέ., εἰκ. 68 κέ.

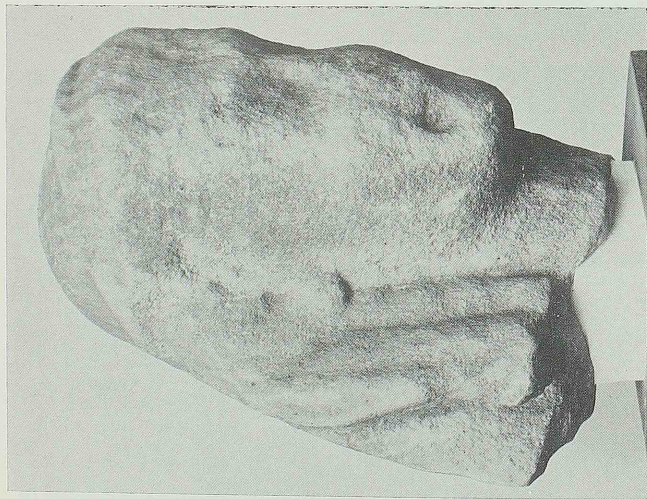
Εἰκ. 1. Κεφαλή ἐκ Μήλου. Ἐθν. Ἀρχ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν, ἀρ. 1586.
Προσθία ὄψις.

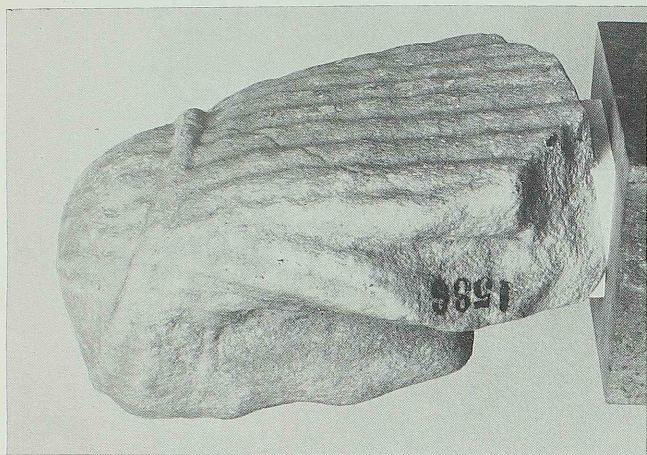
Εἰκ. 3. Κεφαλή Κοπεγχάγκης.
Πλάγια ὄψις.

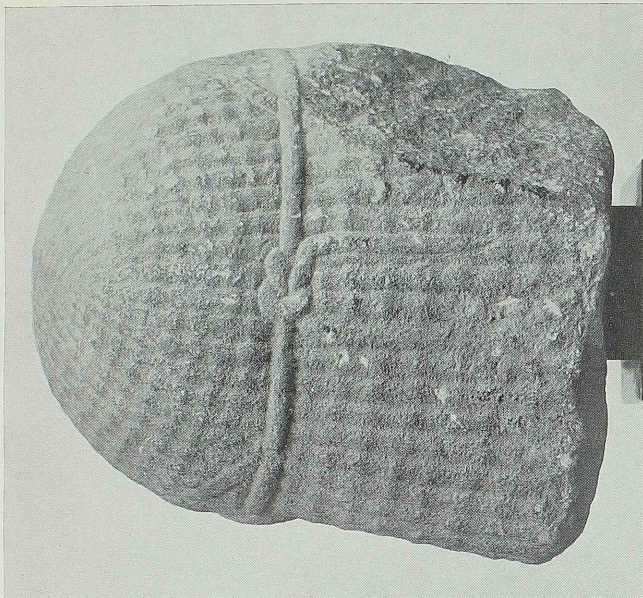
Εἰκ. 2. Κεφαλή Μήλου. Ἐθν. Αρχ. Μουσείον, ἀρ. 1586.
Ὅψις ἐξ ἀριστερῶν αὐτῆς.

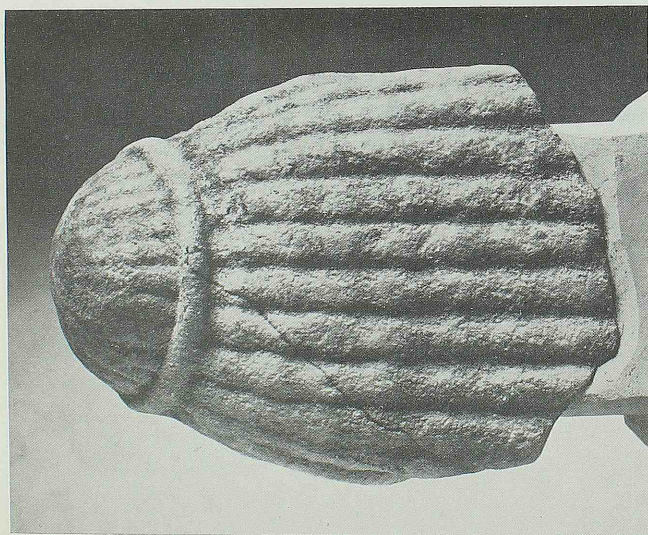
Είκ. 4. Κεφαλή Μήλου, Έθν.΄Αρχ. Μουσείον, αρ. 1586.
Προσθία δεξιά ὄψεως.

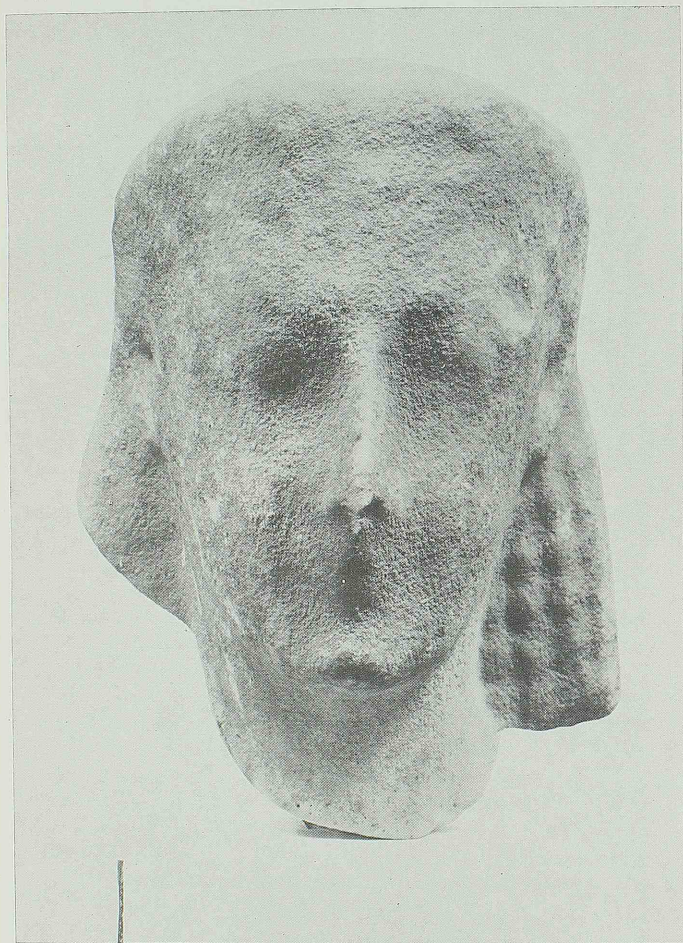
Είκ. 5. Κεφαλή Μήλου, Έθν.΄Αρχ. Μουσείον, αρ. 1586.
Όπισθία δεξιά ὄψεως.

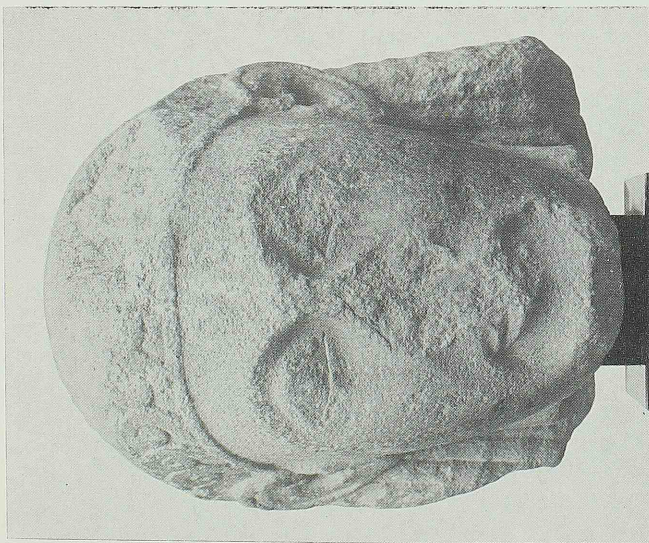
Εἰς. 7. Κεφαλή Κοπεγχάγης
Ὅπισθια ὄψις.

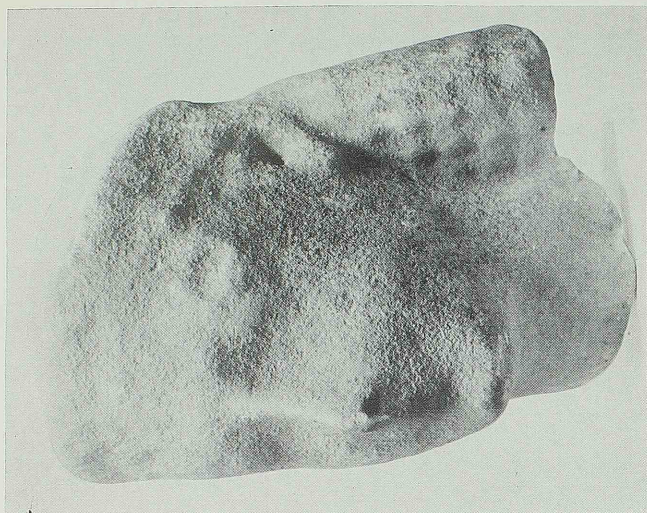
Εἰς. 6. Κεφαλή Μήλου. Ἐθν. Αρχ. Μουσείον, ἀρ. 1586.
Ὅπισθια ὄψις.

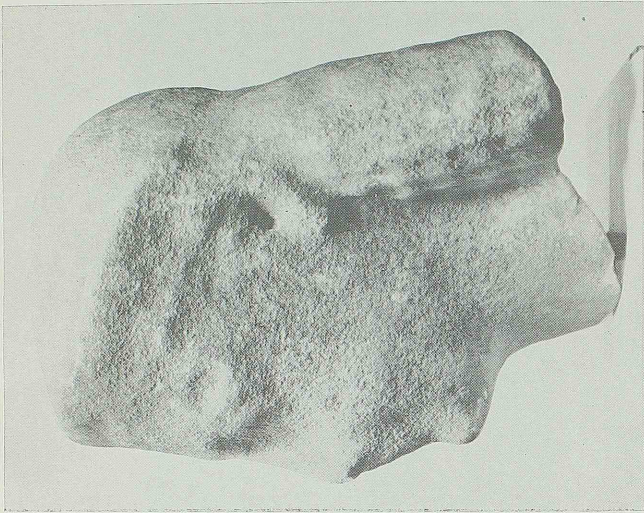
Εἰς. 8. Κεφαλή ἐκ Μίγλου. Ἐθν. Ἀρχ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν, ἀρ. 115.

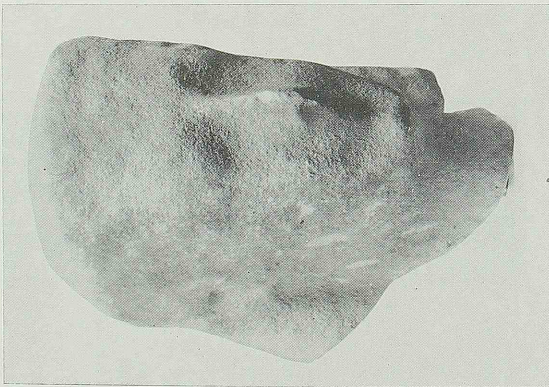
Είκ. 9. Κεφαλή Κωτεργάκη.
Προσθα ὄψις.

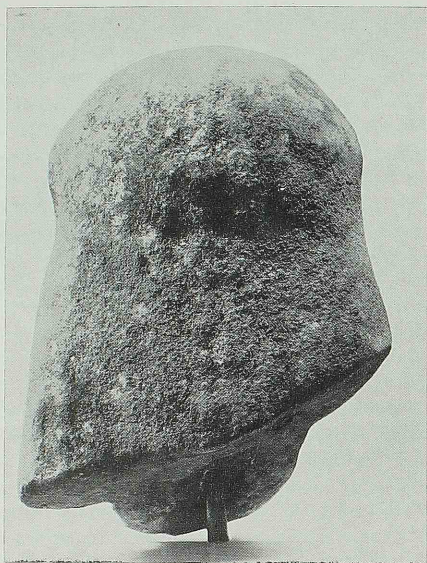
Είκ. 10. Κεφαλή ἐκ Μίλου. Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείον, ἀφ. 115.
Ὅψις ἐξ ἀριστερῶν αὐτῆς.

Εἰκ. 12. Κεφαλή ἐκ Μήλου. Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείον, ἀφ. 115.
Πλαγία ἀριστερά ὄψις.

Εἰκ. 11. Κεφαλή ἐκ Μήλου.
Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείον, ἀφθ. 115. Ὅψις ἀπὸ δεξιῶν.

Εἰκ. 13. Κεφαλή ἐκ Μήλου. Ἐθν. Ἀρχ. Μουσεῖον, ἀρ. 115.
Ὅπισθία ὄψις.

Εἰκ. 14. Ἐπιγραφή ἐν Μήλῳ
(Εἰκὼν ἐξ ἐκτύπου).

ἢ τὴν κεφαλὴν τῆς Δελφικῆς Σφιγγὸς τῶν Ναξίων¹, τὰς ἀρχαιότερας ἀρτίως σφριζόμενας κεφαλὰς κυκλαδικῶν καὶ δὴ Ναξιακῶν γλυπτῶν, αἵτινες καὶ γενικῶς ἔχουν ἀσφαλῶς μεγαλυτέραν συγγένειαν πρὸς αὐτήν, οἱ χαρακτηριστὲς τῆς κεφαλῆς τῆς Μήλου ἐμφανίζονται μὲ ἰσχυροτέραν ὀργανικὴν ἐνότητα τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν. Ὁ ἐκφραζόμενος κόσμος εἶναι κοινὸς εἰς τὰ τρία ταῦτα ἔργα. Ἀλλ' εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Κοπεγχάγης καὶ τὴν Σφίγγα διακρίνεται μία μεγαλύτερα γραμμικὴ διάπλασις, ἀντιθέτως πρὸς τὴν στρογγυλότητα τῶν μορφῶν τῆς κεφαλῆς τῆς Μήλου, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα ἐπίσης νὰ ἀνεύρωμεν εἰς τὴν οὐχὶ ἀνομοίαν κόρην τῆς Δήλου Δεοννα, ἔ.ἀ., σελ. 202, ἀρ. 84 εἰκ. 97 - 99 ἥτις θεωρεῖται περισσότερον Ἀνατολικῆς - Ἰωνικῆς προελεύσεως². Δυστυχῶς ἡ διατήρησις τοῦ προσώπου εἶναι καὶ ἐνταῦθα πολὺ κακὴ ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ λεπτομερὲς σύγκρισις ἀλλὰ τὸ περίγραμμα τοῦ προσώπου π.χ. εἶναι ὁμοίως ἐσχηματισμένον.

Ἡ κεφαλὴ τῆς Μήλου θεωρεῖται συνήθως ὡς ἀνήκουσα εἰς κοῦρον. Ἀλλ' ἡ εἰς ταύτην παρατηρουμένη ἰσχυρὰ ἀπόκλισις ἀπὸ τῆς μετωπικότητος δυσκόλως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀφειλομένη μόνον εἰς τὴν « λανθάνουσαν κίνησιν ». Καταφανὲς εἶναι ἐνταῦθα ἡ ἀσυμμετρία εἰς τὸ εὖρος μεταξὺ τοῦ δεξιοῦ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ τμήματος τοῦ προσώπου. Κυρίως ὅμως τὰ περιγράμματα τῶν δύο τούτων τμημάτων κατὰ τὴν γραμμὴν, καθ' ἣν ἐνοῦται ἡ μᾶζα τῶν βοστρύχων πρὸς τὸν λαιμόν, παρουσιάζουσιν σημαντικὴν διαφορὰν. Ἀριστερὰ μὲν ἡ γραμμὴ αὕτη παρουσιάζεται ὡς εὐρεῖα καμπύλη ἀρχίζουσα ἀμέσως κατωτέρω τοῦ ὠτὸς καὶ διακρινομένη ἀπὸ τοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημείου γεννωμένου περιγράμματος τῆς παρειᾶς (εἰκ. 2), δεξιὰ δὲ ἡ γραμμὴ αὕτη σχηματίζεται ὡς περισσότερον ἄκαμπτος καὶ κατακόρυφος εὐθεῖα ἀποτελοῦσα ἐν ταῦτῳ τὸ τε περίγραμμα τῆς κομμώσεως καὶ τὸ περίγραμμα τῆς παρειᾶς, τὸ ὁποῖον μόνον μετὰ τὴν κάμψιν πρὸς τὴν γνάθον σχηματίζεται ἰδιαιτέρως (εἰκ. 4). Ὁ λαιμὸς φαίνεται οὕτω ἀριστερὰ μὲν περισσότερον ὑψωμένος καὶ χαλαρός, δεξιὰ δὲ συνεσταλμένος καὶ χαμηλότερος (εἰκ. 1).

Παρουσιάζει οὕτω τὸ πρόσωπον καὶ ἡ κεφαλὴ μίαν στροφὴν πρὸς τὰ δεξιὰ ἔχουσαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν συστολὴν τοῦ δεξιοῦ ἡμίσεος αὐτῆς παρακολουθουμένην καὶ εἰς τὸ περίγραμμα τοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον δεξιὰ μὲν εἶναι εὐθὺ καὶ κατακόρυφον, ἐνῶ ἀριστερὰ σχηματίζεται μὲ μίαν σαφῶς καμπύλην διαμόρφωσιν. Τὴν αὐτὴν διαφοροποίησιν παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς, τοῦ ὁποῖου τὸ περίγραμμα δεξιὰ μὲν εἶναι ὀγκω-

1. FdD IV, 41 κέ., πίν. 5 κέ. De La Coste-Messelierre-Miret, Delphes, 47-49. Zervos, 143. Picard, Manuel I, 170. Lippold, ἔ.ἀ., 44, πίν. 7, 2. P. Am andry, La colonne du Naxiens à Delphes... (ἐν τῇ σειρᾷ FdD II), 26 κέ., πίν. 13-14.

2. F. Matz, ἔ.ἀ., 200, πίν. 130 b (ὁ κορμὸς ἀνέκει ὀπισθόποτε εἰς κόρην).

δέστερον, συνεπτυγμένον κατ' εὖρος καὶ μὲ ἔντονον καμπύλην περιγραφόμενον, ἐνῶ πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἢ καμπύλη αὕτη συνεχίζεται μὲ εἰδυτέραν, ἐπιμηχεστέραν καὶ χαμηλοτέραν διαμόρφωσιν. Εἰς τὸ σύστημα τοῦτο τῆς κατασκευῆς ὀφείλεται καὶ ἡ χαμηλότερα τοποθέτησις τοῦ ἀριστεροῦ ὠτός.

Ἡ ἀπὸ τῆς μετωπικότητος ἀπόκλισις τῶν κούρων ἔχει γνωσθῇ πλέον ἐπαρκῶς¹. Μίαν στροφήν ἀναλόγου σχηματισμοῦ ἦτοι ἀνάπτειν τοῦ ἀριστεροῦ καὶ συστολὴν τοῦ δεξιοῦ ἡμίσεος τοῦ προσώπου ἐπιδρῶσαν εἰς ὅλας τὰς μορφὰς αὐτῆς δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν παρὰ τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ προσώπου ἥδη καὶ τὸν κούρον Β τῆς Θήρας², ἔνθα καὶ εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ λαιμοῦ ὑποδηλοῦται σαφῶς ἡ τοιαύτη στροφή. Ἡ κακὴ διατήρησις τοῦ κούρου Α τῆς Θήρας³ δὲν ἐπιτρέπει ὁμοίαν διαπίστωσιν. Εἰς τὸν κούρον Β ὁπωσδήποτε ἡ στροφή αὕτη δὲν συντελεῖται μετὰ τῆς αὐτῆς ὡς ἐνταῦθα ἐντάσεως⁴.

Περὶ σσότερον ἢ εἰς τὸν κούρον Β τῆς Θήρας ὁ αὐτὸς ρυθμὸς τῶν περιγραμμάτων, ὁ καθοριζόμενος ὑπὸ τῆς τοιαύτης στροφῆς, ἀνευρίσκεται εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Διτύλου. Ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τῆς στροφῆς τῆς κεφαλῆς ταύτης ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Κ. Ρωμαίου⁵ καθιστᾷ προφανῇ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν κεφαλὴν τῆς Μήλου. Ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τῆς κεφαλῆς τοῦ Διτύλου ἡ μεγάλη εὐρυνσις τῆς κομμώσεως πρὸς τὰ ἀριστερὰ⁶ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Μήλου (εἰκ. 6). Εἰς τοὺς ἀκολουθοῦντας Ἀττικοὺς κούρους ἡ στροφή αὕτη συντελεῖται μὲ μεγαλυτέραν χαλαρότητα.

Ἐφ' ὅσον καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ Διτύλου ἀνῆκει εἰς κούρον⁷, ἡ ἰσχυρὰ στροφή τῆς κεφαλῆς τῆς Μήλου δὲν θὰ ἦτο ἰσχυρὸς λόγος, ἵνα ἀποκλεισθῇ ἡ ἀπόδοσις ταύτης εἰς ἄγαλμα κούρου. Ἄλλ' ὠρισμέναι λεπτομέρειαι καθιστοῦν πιθανωτέραν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ ἰσχυρὰ στροφή τῆς κεφαλῆς ὀφείλεται μᾶλλον εἰς ἔντονον κίνησιν, ὅπως π.χ. εἰς τὰς Σφίγγας, αἱ ὁποῖαι συνήθως στρέφουν τὴν κεφαλὴν παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ σώματος. Οὕτω π.χ. ἡ ἀπόληξις τῆς κατακορύφου γραμμῆς, ἡ ὁποία χωρίζει τὸν λαιμὸν ἀπὸ τῆς κομμώσεως, ὅσον εἶναι δυνατόν νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν ὑπολειφθέντων ἰχνῶν (εἰκ. 1), κατήρχετο πολὺ χαμηλότερον ἀριστερὰ ἢ ὅσον δεξιὰ ἦτο

1. Γενικῶς βλ. Κ. Ρωμαίου, Κέρατοι τῆς Καλυδῶνος, ἰδίᾳ σελ. 119 κέ., πρβλ. καὶ Ἐπ. Ἐπετηρὶς Φιλ. Σχολῆς Παν. Ἀθηνῶν, 1957, 304 κέ.

2. Ἀρχ. Ἐφημ. 1938 - 1941, 1 κέ., εἰκ. 9 - 11. Πρβ. καὶ Buschor, Jünglinge, 66, εἰκ. 66 - 67. Homann - Wedeking, Aufänge, 67, 95, εἰκ. 25.

3. Ἀρχ. Ἐφ., αὐτ., εἰκ. 1 κέ. Homann - Wedeking, εἰκ. 24.

4. Ἀνοτ., σημ. 2.

5. Αὐτ., σελ. 125 κέ.

6. Αὐτ., 126 κέ., εἰκ. 74.

7. Ath. Mitt. 55, 1930, 163 κέ.

ἀριστερὰ οἱ βόστρυχοι ἀπέληγον εἰς χαμηλότερον μέρος τοῦ στήθους. Τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμβαίῃ εἰς μετωπικὴν παράστασιν ἀλλὰ μόνον προκειμένου περὶ σαφοῦς στροφῆς τῆς κεφαλῆς, ὅπως π.χ. εἰς τὴν Σφίγγα τῆς Ἀκροπόλεως 632¹ κ.ἀ.

Τὴν εἰς σφίγγα ἀπόδοσιν ἐνισχύει καὶ μία ἄλλη λεπτομέρεια: Τὸ διάδημα, τὸ ὁποῖον πιθανώτατα νοεῖται ὡς μετὰλλινον λόγῳ τοῦ πάχους, τοῦ στρογγύλου σχήματος καὶ κυρίως τοῦ γεγονότος ὅτι στερεῖται ἄμματος². Δὲν πρόκειται, ὥς φαίνεται, περὶ δενομένης ταινίας ἀλλὰ περὶ στεφάνης ἐπιτεθειμένης ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Δὲν ἔλλείπουν παραδείγματα ταινίας κούρων ἄνευ ἄμματος, οὔτε σφιγγῶν μὲ ταινίαν σχηματίζουσιν ἄμμα³. Ἀλλ' ὅπωςδὴποτε εἰς κυκλαδικὸν ἔργον τῶν χρόνων τῆς κεφαλῆς τῆς Μήλου ξενίζει καὶ ἡ ἔλλειψις τοῦ ἄμματος καὶ ἐπίσης ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐπικαθῆται τὸ διάδημα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς περιορίζον ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλους κούρους σχετικῶς πολὺ μικρὸν μόνον μέρος τῆς κεφαλῆς. Ἡ ἀπόδοσις εἰς σφίγγα ἢ ἄλλο ἄγαλμα ἰσχυρῶς καὶ σαφῶς στρέφον τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ πλάγια εἶναι λίαν πιθανή.

3. Ἡ ἑτέρα κεφαλὴ εἶναι πολὺ περισσότερον ἄγνωστος εἰς τὴν νεωτέραν βιβλιογραφίαν. Ἐθν. Ἀρχ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν ἀρ. 115 (εἰκ. 8, 10, 13). Σφῆζεται μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς κομμώσεως. Σφῶζόμενον ὀλικὸν ὕψος 0,21, τοῦ προσώπου μόνον 0,16. Τὴν ἀρχικὴν ὄψιν ἔχει ἀλλοιωθεῖ καὶ ἐνταῦθα σημαντικῶς ἡ μεγίστη διάβρωσις τῆς ἐπιδερμίδος. Ἡ προέλευσίς της ἐκ Μήλου εἶναι ἀσφαλής· πρβ. Π. Καββαδία, Κατάλογος ἀρ. 115: «Εὐρέθη ἐν Μήλῳ ἐν ἔτει 1865 κατὰ σημείωσιν γεγραμμένην ἐν τῷ λίθῳ». W. Deonna, *Les Apollons archaïques*, σελ. 219, ἔνθα καὶ ἡ μόνη ἀπεικόνισις κατὰ τὸν δεξιὸν κρόταφον, εἰκ. 145. Ὁ Καββαδίας χαρακτηρίζει τὸ μάγμαρον ὡς παριακόν. Ἀλλ' ὅπωςδὴποτε εἶναι τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς προελεύσεως ὡς τῶν (1) καὶ (2), ἥτοι πιθανώτερον ναξιακόν.

Ἡ μικροτέρα τοῦ φυσικοῦ κεφαλῇ αὕτη εἶναι προφανῶς νεωτέρα τῆς (2). Ἡ κόμμωσις καταπίπτει μόνον ἐπὶ τῶν νώτων (οὐχὶ καὶ ἐπὶ τοῦ στήθους) εἰς ἐνιαίαν μᾶζαν βοστρύχων, τῶν ὁποίων ἡ διάκρισις εἰς τὰ ἐπὶ μέρους εἶναι ἀσαφὴς λόγῳ τῆς διαβρώσεως (εἰκ. 13). Διάδημα πλαστικῶς δεδηλωμένον δὲν διακρίνεται ἐπὶ τῆς κομμώσεως ἀλλὰ φαίνεται σαφῶς ὁ χωρισμὸς τοῦ ἀνωτέρου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μέρους τῆς κόμης ἀπὸ τοῦ πρὸς τὰ κάτω ἐλευθέρως πίπτοντος. Μικρὰ ὅπῃ ἀμέσως ὑπὲρ τὸ μέσον τῆς διαχωρίζουσας

1. Payne-Joung, *Arch. Marble Sculpt. fr. the Acropolis*, πίν. 5.

2. Περὶ τοῦ ἄμματος τούτου, τοῦ συνήθως καλουμένου Ἡρακλείου βλέπε ὅσα σημειώνονται ἐν Ἀρχ. Ἐφ., 1938-1941, 13, κέ. Ἀπόδοσις τοῦ ἄμματος καὶ εἰς τὴν ἀγγειογραφίαν, αὐτ., 17, εἰκ. 15 καὶ 16.

3. Τὴν Σφίγγα τῶν Δελφῶν π.χ., σελ. 225, σημ. 1, ἡ τὴν Σφίγγα τοῦ Θεμιστοκλείου τείχους, AM 1907, πίν. 24.

ταύτης «αἰλακος» καὶ δευτέρα ὁμοία ἐμπρὸς ὑπὲρ τὸ μέσον τῶν βοστρυχιδίων τοῦ μετώπου καθιστοῦν ἔτι πιθανωτέραν τὴν ὑπαρξιν μεταλλίνου διαδήματος.

Εὐδιάκριτος ὁμως εἶναι καὶ ἐνταῦθα ἡ ταινία, ἥτις ὅπως καὶ εἰς τὴν προηγουμένην περιέβαλλε τὸ μέτωπον μεταξύ τῶν ὠτων (εἰκ. 10 καὶ 12). Ἐλίσσόμενα βοστρυχίδια ἐσχηματίζοντο ὑπὲρ τὴν ταινίαν ταύτην ἀρεκτὰ παχέα ἀποτελοῦντα καὶ ἐδῶ ὑπὲρ τὸ μέτωπον εἶδος στεφάνης ἰσχυρῶς προεξεχούσης καὶ διακρινούσης τὸ σφαιρικὸν ἄνω τμήμα τῆς κεφαλῆς ἀπὸ τοῦ μετώπου (εἰκ. 10).

Τὸ περίγραμμα τοῦ προσώπου ἔχει μίαν ἀδρομερῶς τριγωνικὴν διαμόρφωσιν σαφῶς διάφορον τοῦ τριγώνου τῶν δαιδαλικῶν κεφαλῶν. Ἡ ρὶς ἀποκεκρουμένη τὸ ἄκρον τονίζει σαφῶς τὴν κατακόρυφον ἄρθρωσιν τοῦ προσώπου· οἱ ὀφθαλμοί, καθ' ὅσον διακρίνονται, ἔχουν ἀνάλογον μὲ τὸ ὅλον πρόσωπον μορφικὴν κατασκευὴν καὶ ἰσχυρὸν πλαστικὸν ἔξαγμα· ἡ γραμμὴ τοῦ στόματος εἶναι περισσότερον καμπύλη, ὁ χωρισμὸς τῆς περὶ τὸ στόμα χώρας συντελεῖται μὲ ἄβρὰς πλαστικὰς μεταβάσεις ἀνευ ἐντόνων τμήσεων. Ἡ φαινομένη προεσχὴ τῶν χειλέων ὑπὸ τὴν ρῖνα ὀφείλεται προφανῶς εἰς διάβρωσιν τοῦ μαρμάρου.

Ἡ κεφαλὴ θεωρεῖται συνήθως ὡς γυναικεία¹. Νομίζω ὅτι πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ κεφαλῆς Σφιγγός. Ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως καταφανὴς στροφή μόνον οὕτω νοεῖται ἱκανοποιητικῶς. Τὸ ἀριστερὸν περίγραμμα τοῦ λαιμοῦ εἶναι ἐντονώτατα καμπύλον, ἐνῶ τὸ δεξιὸν κατέρχεται εὐθύγραμμον σχεδόν, παράλληλον καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν διαδρομὴν πρὸς τὸ χαμηλότερον ἥμισυ τῆς καμπύλης τοῦ ἀριστεροῦ περιγράμματος (εἰκ. 8). Ἡ κίνησις αὕτη παρακολουθεῖται καὶ εἰς τὴν ἄλλην διάπλασιν. Οἱ ὀπισθεν τῶν ὠτων καταπίπτοντες βόστρυχοι ἀριστερὰ ἔχουν μίαν περισσότερον κατακόρυφον διαδρομὴν, ἐνῶ δεξιὰ ἀναπτύσσονται εἰς μεγαλύτερον εὖρος. Ἀλλὰ καὶ ὅλον τὸ ἀριστερὸν ἥμισυ τοῦ προσώπου εἶναι συνεσταλμένον, τὸ μῆλον τῆς παρεῖας διαχωρίζεται σαφῶς ἀπὸ τῆς πλαγίας αὐτῆς ὄψεως, ἐνῶ δεξιὰ ὁλόκληρος ἡ παρεῖα ἐκτείνεται ἐπὶ ἐνιαίου σχεδόν λοξοῦ ἐπιπέδου ἀπὸ τοῦ ὧτος εἰς τὴν ρῖνα, τὸ περίγραμμα τοῦ ἀριστεροῦ ἡμίσεος τοῦ προσώπου εἶναι περισσότερον λοξὸν ἢ τὸ τοῦ δεξιοῦ (εἰκ. 10 καὶ 11).

Αἱ δύο Ναξιακαὶ κεφαλαί, ἡ τῆς Δελφικῆς Σφιγγός καὶ ἡ ἐν Κοπεγγάγῃ, εἶναι ἀσφαλῶς παλαιότεραι. Κοινὴ καταγωγὴ εἶναι ἀναμφίβολος, ἀλλ' εἰς τὰ ἐπὶ μέρους εἶναι μεγάλαι αἱ ἀποκλίσεις. Μὲ τὴν κεφαλὴν τῆς Σφιγγός τῆς Δήλου², τῆς ὁποίας ἐπίσης εἶναι πιθανωτάτη ἡ Ναξιακὴ καταγωγὴ, συνδέε-

1. Βλέπε τὴν σχετικὴν σημείωσιν παρὰ W. Deonna, *Ap. arch.*, σελ. 219. Ὁ Zschietzschman, ἑ.ἀ., φαίνεται ὅτι ἀμφιβάλλει.

2. P. Amandry, ἑ.ἀ., σελ. 19, σημ. 1 καὶ σελ. 28 κέ., πίν. 15,3. Ath.

ται ἡ κεφαλὴ τῆς Μήλου μὲ τὸν σχηματισμὸν τῆς κοιμώσεως μόνον ἐπὶ τῶν νώτων, ἐνῶ συνήθως εἰς τὰς Σφίγγας καὶ πολὺ ἀργότερον ἐξακολουθοῦν νὰ καταπίπτουν βόστρυχοι καὶ ἐπὶ τοῦ στήθους. Εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ὁμως μορφὰς δὲν ὑπάρχει ἄμεσος ὁμοιότης.

Τὸ συγγενέστερον πρὸς τὴν ἡμετέραν κεφαλὴν ἔργον εἶναι τὸ πρόσωπον τοῦ κούρου τῆς Μήλου (1)· τοῦτο δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὴν χρονικὴν γειννίασιν. Παρὰ τὴν φθορὰν τῆς ἐπιδερμίδος καὶ τὸν ἰσχυρότερον ἐνταῦθα τονισμὸν τοῦ κατακορύφου ἄξονος, ἡ στρογγυλότης τῶν παρειῶν, ἡ διάκρισις αὐτῶν ἀπὸ τῆς περὶ τὸ στόμα περιοχῆς, τὸ σχῆμα τοῦ στόματος καὶ τοῦ πηγουνίου, ὁ πλαστικὸς σχηματισμὸς τῶν ὀφθαλμῶν εἶναι ὅμοια εἰς τὰ δύο ἔργα, ἐνῶ ἡ ὑπὲρ τὸ μέτωπον τοῦ κούρου κόμμωσις παρὰ τὸ διάφορον σχῆμα ἐπικαθίηται ἐπίσης ὡς εὐρὺ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς. Ἰσως ἡ κεφαλὴ (3) εἶναι κατὰ τι παλαιότερα τοῦ κούρου, ὡς δεικνύει ἡ μεγαλότερα αὐτῆς ἐπιμήκυνσις, τὴν ὁποίαν ἐπανευρίσκομεν εἰς τὸν κοῦρον τοῦ Πτόφου Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείου Ἀθηνῶν ἀρ. 10, ὅστις ἐπίσης θεωρεῖται Ναξιακός¹. Ἡ κακὴ διατήρησις τῆς ἐπιδερμίδος δυσχεραίνει τὴν περαιτέρω σύγκρισιν πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ κούρου τούτου ἀλλὰ μία ὁπωσδήποτε περισσότερον γραμμικὴ κατασκευὴ χαρακτηρίζει καὶ τοῦτον τάσσουσα αὐτὸν παρὰ τὰς παλαιότερας ναξιακὰς κεφαλὰς.

Ἡ ἰδιαίτερα σχέσις τοῦ προσώπου τῆς κεφαλῆς τῆς Μήλου (3) πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ κούρου τῆς Μήλου δεικνύει ὅτι καὶ οὗτος ἀκολουθεῖ τὴν παράδοσιν τὴν ὁποίαν ἐγνωρίσαμεν ἤδη διὰ τῆς κεφαλῆς (2).

Οὕτω ἡ σχέσις καὶ τῶν τριῶν τούτων γλυπτῶν τῆς Μήλου πρὸς τὴν τέχνην τῆς Νάξου εἶναι ἀπαραγνώριστος. Ἡ κεφαλὴ τῆς Κοπεγχάγης ἀνήκουσα εἰς τοὺς μεταξὺ τῶν κεφαλῶν (2) καὶ (3) χρόνους παρουσιάζει τοὺς περισσότερον κοινούς χαρακτῆρας πρὸς τὴν κεφαλὴν (2) (εἰκ. 6 καὶ 7)· ὅχι μόνον τὸ κυκλικὸν σχῆμα τοῦ διαδήματος ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος τοῦ σχηματισμοῦ τῶν βοστρύχων εἶναι ὅμοιος· ἡ κατακορύφος διάκρισις αὐτῶν εἶναι ἡ κυριαρχοῦσα, ἐνῶ ἡ εἰς μεμονωμένους « ψήφους » διάκρισις εἶναι πολὺ χαλαρότερα· αἱ ψῆφοι αὗται μάλιστα διακρίνονται διὰ πλαστικῆς ἐξάρσεως, ἐνῶ ἀντιστρόφως περισσότερον ἐξαίρεται ἡ μεταξὺ τῶν ψήφων δημιουργουμένη διὰ βαθύνσεως ἀπόστασις, ὥστε νὰ ἐναλλάσσονται ἱσομήκεις βαθύνσεις καὶ ἐξάρσεις καὶ νὰ παρουσιάζεται μία συνεχὴς διαδοχὴ, ὡς τρόπον τινα θέσεως ἢ ἄρσεως λαμβικοῦ σχήματος καὶ νὰ παρέχεται ἡ ἐντύπωσις μιᾶς ὀριζοντίας κυματοειδοῦς διαμορφώσεως, ἰσχυρότερα εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Κοπεγχάγης,

Mitt., 1935-1936, σελ. 216, σημ. 6, πίν. 82 καὶ 83. Ν. Μ. Κοντολέοντος, Ὁδηγός, σελ. 148, εἰκ. 79.

1. Deonna, ἑ.δ., ἀρ. 28. Richter, Kouroi, ἀρ. 79, σελ. 165 κέ., εἰκ. 241 κέ. Buschor, Jünglinge, σελ. 63 κέ., εἰκ. 74-75.

ὀλιγώτερον ἔντονος εἰς τὴν κεφαλὴν (2), ἀλλὰ ἀρκετὰ σαφὲς καὶ εἰς τὴν τελευταίαν.

Ὅπωςδὴποτε ὁ « Ἀργειοκνυλαδικὸς »¹ χαρακτὴρ Ναξιακῶν ἔργων δὲν ἐκδηλοῦται εἰς τὰ ἔργα τῆς Μήλου. Ὅτι δὲ τοῦτο δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς χρονικοὺς λόγους δεικνύει τὸ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον τοῦ Δειναγόρου² εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι σαφὲς ἀκόμη ἡ τοιαύτη παλαιὰ Ναξιακὴ παράδοσις καὶ ἀντιστρόφως ἡ κεφαλὴ (2), ἣτις ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου ἐμφανίζει μίαν περισσότερον Ἀνατολικὴν Ἰωνικὴν κατεύθυνσιν.

Ἡ κατεύθυνσις αὕτη δὲν εἶναι ἡ ἀντιπροσωπευομένη διὰ τῆς Πάρου — τοῦλάχιστον καθ' ὃν τρόπον αὕτη μᾶς γνωρίζεται δι' ἀσφαλῶν παριακῶν ἔργων ἀπὸ τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 6ου αἰῶνος³. Ἐκ τῆς κεφαλῆς (3) ἡ τοῦ κούρου τῆς Μήλου οὐδὲν ὁδηγεῖ πρὸς τὴν παριακὴν κεφαλὴν Wix τῆς Κοπεγχάγης⁴.

Ἡ Ναξιακὴ πλαστικὴ μᾶς ἐμφανίζεται ἤδη ἀπὸ τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. οὕτω ἀκμαία ὥστε ἡ ἐπὶ τῆς νήσου ὑπαρξὺς πλείονων ἐργαστηρίων μὲ παραλλασσοῦσας ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους κατευθύνσεις καὶ ἰδιαιτέρους χαρακτῆρας εἶναι ὄχι μόνον λογικὴ ὑπόθεσις ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένη διαπίστωσις.

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ καθορίσωμεν ὀνομαστὶ τὴν προέλευσιν τῆς ἀνατολικωτέρας ταύτης κατευθύνσεως θὰ ἔπρεπε νὰ στρέψωμεν τὴν ἔρευναν πρὸς τὴν Σάμον. Μία σαφὲς ἔνδειξις εἶναι οἱ κορμοὶ τῆς Ἀκροπόλεως 619 καὶ 677 τῶν ὁποίων ἡ συσχέτισις κυμαίνεται μεταξὺ Νάξου καὶ Σάμου⁵.

Ἡ δημοσίευσις τῶν γλυπτῶν τῆς Δήλου καὶ ἡ παραιτέρω ἔρευνα τῶν Κνυλάδων θὰ διαφωτίσουν πληρέστερον τὸ πρόβλημα. Προκειμένου περὶ τῶν γλυπτῶν τῆς Μήλου ἡ ἀσφαλεστέρα ἐπὶ τοῦ παρόντος τοποθέτησις αὐτῶν εἶναι ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς Ναξιακῆς δραστηριότητος. Φαίνεται ὅτι προέρχονται ἐξ ὀρισμένων ἐργαστηρίου τῆς Νάξου, πρὸς τὸ ὁποῖον εἶναι πιθανὸν ὅτι σχετίζονται καὶ Μήλιοι τεχνῖται. Ἐὰν δὲ τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἀκριβές, εἶναι περιέργον ὅτι οἱ Μήλιοι οὗτοι τεχνῖται ὄχι μόνον δὲν

1. Buschor, Ath. Mitt., 1929, 158. Ἀρχ. Ἐφ., ἔ.ἀ., 24, σμ. 5.

2. G. Richter, Kouroi, 237, ἀρ. 145, εἰκ. 405 κέ. Buschor, Jünglinge, 118 κέ., εἰκ. 136 - 138.

3. Περὶ τῆς τέχνης τῆς Πάρου μετὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ Rösch., Altert. Mar-morw. v. Paros, 1914, βλ. E. Langlotz, Frühgr. Bildh. - Schulen, 133 κέ. Buschor, Ath. Mitt., 1929, 151 κέ. Γενικῶς Lippold, ἔ.ἀ., 67 κέ. Ἡ κεφαλὴ τῆς Κοπεγχάγης (σημ. 4), τὸ παλαιότερον σφζόμενον ἀσφαλὲς παριακὸν τῆς περιόπτου πλαστικῆς ἔργον, δὲν παρουσιάζει οὐδεμίαν ὁμοιότητα πρὸς τὰς κεφαλὰς τῆς Μήλου. Περὶ τῶν μαρμαρίνων λυχνίων, βλ. κατ. σελ. 234.

4. E. Langlotz, Frühgr. Bildh. - Sch. 132, 8, πίν. 71. E. Buschor, Jünglinge, σελ. 71, εἰκ. 81.

5. Ἐσχάτως Buschor, Festschrift Schweitzer, σελ. 96.

μετέβαλον ἐπὶ τὸ Δωρικώτερον τὰ Ναξιακὰ πρότυπα ἀλλὰ καὶ ἠκολούθησαν ἐργαστήριον περισσότερον Ἀνατολικῆς - Ἰωνικῆς κατευθύνσεως.

Ἡ ὕπαρξις Μηλίων γλυπτῶν εἶναι ἀσφαλῶς μεμαρτυρημένη ἐξ ἀναθήματος ἐν Ὀλυμπίᾳ ποιηθέντος ὑπὸ τῶν Μηλίων Γρόφωνος καὶ Ἀ... κατὰ τὴν ἀναμφίβολον μαρτυρίαν τῆς ἐπιγραφῆς ἣτις εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ τῶν ραβδώσεων τοῦ ἐκ τοῦ ἀναθήματος διατηρηθέντος τεμαχίου ἰωνικοῦ κίονος¹.

Μετὰ μακρὰς ἀμφισβητήσεις ὁμώνυμος Γρόφων θεωρεῖται ἤδη ὡς ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀναθήματος τοῦ Ἐκφάντου τοῦ γνωστοῦ ἀρχαίου ἐπιγράμματος τοῦ ἐκ Μήλου κίονος ἐν Βερολίῳ²:

*Παῖ Διός, Ἐκφάντῳ δέκσαι τόδ' ἀμενπῆδες ἄγαλμα
σοὶ γὰρ ἐπενκρόμενος τοῦτ' ἐτέλεσσε Γρόφῳ*

Οἱ ἀσχοληθέντες περὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐπιγράμματος δὲν προσέσχον δεόντως εἰς τὸν ρυθμὸν τοῦ κίονος, ὅστις εἶτε χαρακτηρίζεται ὡς δωρικός³, προφανῶς ἔνεκα τῶν ἀρχαίων του μορφῶν καὶ τῆς προκαταλήψεως ἐκ τοῦ δωρικοῦ χαρακτῆρος τῆς νήσου, εἶτε δὲν ἀπασχολεῖ τοὺς ἐρμηνευτάς. Τὸ ζήτημα εἶναι σημαντικὸν διότι τὸ ἀνάθημα δὲν εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ κιονοκράνου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς βάσιν. Ὁ κίων τοῦ Ἐκφάντου εἶναι ἀσφαλῶς Ἰωνικός, ὅπως ἰωνικός εἶναι καὶ ὁ κίων τοῦ ἀναθήματος τῆς Ὀλυμπίας. Καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν 16 ραβδώσεων⁴ καὶ ἡ ὕπαρξις ὀξεῶν ἀκμῶν μεταξὺ τῶν ραβδώσεων εἶναι γνωρίσματα συνήθη καὶ εἰς τοὺς ἰωνικοὺς κίονας τῶν παλαιότερων χρόνων. Ἡ ἔλλειψις οἰασδῆποτε ἐντάσεως εἰς τὸν κίονα, ὡς εἶναι σαφές ἐκ τῶν ἀπεικονίσεων αὐτοῦ⁵ καὶ κυρίως ἡ ὕπαρξις ἀρραβδώτου πλαισίου μετὰ τὰς ραβδώσεις καὶ εἰς τὸ ἀνώτερον καὶ εἰς τὸ κατώτερον ἄκρον τοῦ κίονος εἶναι θετικαὶ ἀποδείξεις τῆς ἰωνικότητος αὐτοῦ.

Τὸ ἐπίμηκες σχῆμα τοῦ ἰωνικοῦ κιονοκράνου μὲ τὸν ἐπ' αὐτοῦ ἐπίμηκη ἐπίσης τόρμον διὰ τὴν πλίνθον τοῦ ἀναθήματος ἀποτελεῖ σημαντικὴν ἔνδειξιν διὰ τὸ εἶδος τοῦ ἀναθήματος. Οὕτω ἀποκλείεται ἀπολύτως ὅτι τὸ ἀνάθημα τοῦ Ἐκφάντου ἦτο γραπτὸς πίναξ⁶, διότι ἤδη ἡ ὕπαρξις τοῦ κί-

1. Jnschr. v. Olympia, ἀρ. 272, IG, XII, Suppl., σελ. 91.

2. IG, XII, 3, ἀρ. 1075 καὶ XII, Suppl., σελ. 91. Ἡ τελευταία μελέτη περὶ τοῦ ἐπιγράμματος R. Harder, Festschrift B. Schweitzer, 198 κέ. Πρβ. ἐπίσης X. Καροῦζος, Ἐπιτύμβιον Χρ. Τσουντα, σελ. 558, ἀρ. μβ' καὶ P. Friedländer, Epigrammata, ἀρ. 114.

3. Zschietzschmann, ἔ.ἀ., 585. Ἐπιτύμβ. Τσουντα, 558.

4. Ποβ. P. Amandry, ἔ.ἀ., 15, ἔνθα ἀναφέρονται ἀρχετὰ παραδείγματα. Ὁ ἀσφαλῶς ἰωνικός κίων τοῦ ἀναθήματος τῶν Μηλίων ἐν Ὀλυμπίᾳ (ἀν. σημ. 1) ἔχει ἐπίσης 16 ραβδώσεις. Ἐπίσης ὁ ἀναθηματικὸς κίων τῆς Δήλου, Inscr. de Delos, ἀρ. 16.

5. Π.χ. O. Kern, Tabulae inscr. graecarum, πίν. 4. Harder, ἔ.ἀ., πίν. 44.

6. F. Studnitzcka, JdI, 1887, 151.

νος καὶ αἱ ἐξεργασμένα τέσσαρες ὄψεις τοῦ κιονοκράνου ἐπιβάλλουν τὴν ὑπ' αὐτοῦ στηριξὴν περιόπτου ἔργου — ἐκτεινόμενου δὲ κατὰ μήκος καὶ οὐχὶ στρογγύλου, ἀκινήτου κούρου ἢ κόρης π.χ. Ἡ ἐπὶ τῶν ὀπισθίων σκελῶν καθημένη σφιγξ εἶναι τὸ κυρίως ἀρμόζον ἄγαλμα ἐπὶ ἰωνικοῦ κίονος - βάθρου. Ἀγγεῖον¹ ἀποκλείεται ἐπίσης ὡς ἀνάθημα λόγῳ τῆς σφαιροειδοῦς του κατασκευῆς. Ἀποκλείεται ἐπίσης ὅτι εἰς τὸ ἀνάθημα ἐξαίρεται μόνον ὁ γραπτὸς διάκοσμος² γλυπτικοῦ ἔργου, ὅποτε τὸ γράφων θὰ ἦτο μετοχὴ καὶ οὐχὶ κύριον ὄνομα.

Σφιγξ ἢ κατ' ἀνάλογον τρόπον ἐκτεινόμενον ἐν τῷ χώρῳ ἔργον, μία πρόμαχος Ἀθηνᾶ π.χ., ἦτο τὸ ἀνάθημα τοῦ Ἐκφάντου, τὸ ὁποῖον *ἐτέλεσεν* ὁ Γρόφων. Οὕτω καὶ ἐξ ἀρχαιολογικῶν καθαρῶς λόγων ἀποκλείεται τέλος τὸ ἔργον νὰ ἦτο ὁ Ἐκφαντος.

Ὅτι δὲ εἰς τὴν Μῆλον ἦτο ἐπίσης διαδεδομένη ἡ συνήθεια τῆς ἰδρύσεως ἀναθημάτων ἐπὶ ἰωνικῶν κίωνων δεικνύει ὅχι μόνον ἡ συμπερασθεῖσα ἰωνικὴ μορφή τοῦ κίονος τοῦ Βερολίνου ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ τῇ Μήλῳ ἀνεύρεσις δύο τεμαχίων ἰωνικῶν κιονοκράνων³. Εἰς φυσικὸν δὲ βράχον εἰς τὸ παρὰ τὴν Φανερωμένην ἀρχαῖον Νεκροταφεῖον τῆς Μήλου παρετήρησα στρογγύλον τὸρμον διὰ τὴν ἔνθεσιν κίονος.

Αἱ ἐπὶ ἰωνικῶν κίωνων στηριζόμεναι Ναξιακαὶ Σφιγγες τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Δήλου δὲν εἶναι μεμονωμένα παραδείγματα. Ἐκ μεγάλου ἐπίσης ἰωνικοῦ κίονος - βάθρου σφίζονται ἐν Νάξῳ τεμάχια τοῦ κίονος καὶ τοῦ κιονοκράνου⁴ δύο μικροτέρους ὁμοίους κίονας συνέλεξε πρὸ ἐτῶν τινων ἐν Νάξῳ⁵. Εἰς τὴν Δήλον⁶ ἡ ἰδρύσις ὁμοίων ἀναθημάτων εἶναι γνωστὴ, εἰς τὴν Πάρον ἐπίσης, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται καὶ ὁ κίων τῶν παίδων τοῦ Χαροπίνου ἐν Δελφοῖς⁷. Οὕτω καὶ ἡ Μῆλος ἀκολουθεῖ μίαν σαφῶς ἰωνικὴν ἐκδήλωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι ἀμέτοχοι οἱ Μήλιοι.

Ὁ Γρόφων εἶναι ἀσφαλῶς Μήλιος (καὶ τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἔλλειψις τοῦ ἐθνικοῦ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τὸ βεβαιοῦσι σαφῶς), ὅπως Μήλιος ἐπίσης εἶναι ὁ κατασκευαστὴς καὶ χαράκτης βάσεως κούρου, τὴν ὁποίαν ἀνεῦρον ἐν Μήλῳ μὲ ἐπιγραφὴν εἰς Μηλιακὸν ἀλφάβητον.

Ἡ νέα αὕτη βάσις εἶναι ἐκ Μηλιακοῦ λίθου, ἐρυθρᾶς λάβας, συνολικοῦ

1. Klein, Geschichte d. gr. Künst I, 65.

2. B. Keil, Philologus, II, Suppl. 564. C. Watzinger, Arch. Anz., 1903, 29 xé. Amelung ἐν Thieme - Beker ἐν λ. Ekphantos.

3. J. M. Cook, JHS, 1948, 115.

4. P. Amandry, ἔδ., 21, σημ. 2, πίν. 17, 5-7.

5. Κιονίσκος Ἀγίου Νικολάου, BCH, 1948, σελ. 440. Κιονίσκος Λαθρίνου, ΠΑΕ, 1954 (1957), 338, εἰκ. 11.

6. Πρβ. ἀνωτ. σελ. 231, σημ. 4.

7. FbD IV, σελ. 55, εἰκ. 25.

ὑψους 48-50 ἐκ., ἔχουσα τὸ κατώτερον αὐτῆς τμήμα, τὸ προφανῶς κεκορυμμένον ἐντὸς τοῦ ἑδάφους, ἀδρομερῶς μόνον εἰργασμένον. Ὑψος τοῦ ἀνωτέρω λελεασμένου τμήματος 23 ἐκ. Πλάτος 53 ἐκ. ἄνω καὶ 60 ἐκ. κάτω, πάχος 63 ἐκ. Ἐλλείπει τὸ ὀπίσθιον αὐτῆς τμήμα ὡς καὶ τεμάχιον ἐκ τοῦ μέσου τῆς ἄνω προσθίας ἐπιγεγραμμένης ὀψews. Λίαν ἀποκεκορυμμένον εἶναι ἐπίσης τὸ μετὰ τὸ κενὸν τοῦτο δεξιὸν ἥμισυ τῆς ἐνεπιγράφου ὀψews, ὥστε τῆς ἐπιγραφῆς νὰ σφύζεται, λίαν δὲ ἔλλιπῶς¹, τὸ ἀριστερὸν μόνον αὐτῆς τμήμα.

Οὕτω μετὰ φειδοῦς μόνον ἐχρησιμοποιοεῖτο τὸ ἔξωθεν εἰσαγόμενον μάρμαρον· ἡ βάσις τοῦ κούρου τοῦτου ἐξετελέσθη ἐν Μήλῳ, ἐκ Μηλιακοῦ λίθου καὶ προφανῶς διὰ Μηλίων τεχνιτῶν.

Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ κίνου τοῦ Βερολίνου ἀνήκει εἰς τὰς παλαιότητας τῆς Μήλου. Ὁ Studnitzcka² παλαιότερον εἶχε θεωρήσει πιθανὴν τὴν εἰς τὸν 7ον αἰ. χρονολόγησιν ὑποστηρίζων τὴν ταύτισιν τοῦ Ἐκφάντου, θεωρουμένου ὡς τοῦ ζωγράφου τοῦ ἀναθήματος, πρὸς τὸν Κορίνθιον ζωγράφον Ἐκφραντον τῆς παραδόσεως³. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων δὲν παρέχει τὴν δυνατότητα ἀπολύτου χρονολογήσεως, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε χρονολογήσῃς εἰς τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰ.⁴ ἀποκλείεται ἐπίσης.

Ἡ χρονικὴ περίοδος εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Γρόφωνος εἶναι ἀσφαλῶς παλαιότερα τῆς ἐπιγραφῆς ἐνδὸς ἄλλου ἀναθήματος ἐκ τοῦ οὐοίου ἔχει διασωθῇ (εἶκ. 14).

Φεῖδων ἀνέθηκε

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ τῆς στενῆς πλευρᾷς μαρμαρίνης πλακὸς εἰς τὸ πρὸ τῆς δυτικῆς θύρας τῆς Παναγίας τῆς Πορτιανῆς (Μητροπόλεως) τῆς Παλαιοχώρας τῆς Μήλου. Μῆκος τῆς ἐνεπιγράφου πλευρᾷς 65 ἐκ., ὕψος 17,5 ἐκ. καὶ πλάτος τῆς πλακὸς 1,16 δεξιά, 1,23 ἀριστερά⁵. Ὑψος τῶν γραμμάτων 3,5 ἐκ.

Χρονολογήσῃς ταύτης εἰς νεωτέρους τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ. χρόνους εἶναι ἀδύνατος. Ἀλλ' ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τοῦ ἐπιγράμματος τοῦ Γρόφωνος, τὸ τρισκελὲς Ι π.χ., τὸ πη ἀντὶ φ τὸ ὁποῖον ὑπάρ-

1. Δυστυχῶς δὲν ἔσχον τὴν δυνατότητα νὰ ἀπασχοληθῶ οὔτε μὲ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιγραφῆς ἐπ' αὐτοῦ τοῦ λίθου, οὔτε ἐπίσης τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον ἀνάθημα τοῦ Φεῖδωνος νὰ ἐξετάσω ἀκριβέστερον οὔτε καὶ τινὰ ἄλλα νεώτερα εὐρήματα τῆς νήσου νὰ ἐξετάσω πληρέστερον. Πρόκειται περὶ μιᾶς ἐκ τῶν παλαιωτάτων ἐπιγραφῶν τῆς Μήλου. Ἡ βάσις ἀνευρέθη εἰς σημερινὸν τοῖχον τοῦ ἀγοροῦ ἔνθα ἀνευρέθη κοῦρος τῆς Μήλου, πιθανώτατα ἄρα πρόκειται δι' ἐπιτύμβιον μνημεῖον.

2. Πρβ. ἀν. σελ. 231, σημ. 6.

3. Plinius, Nat. hist. 35, 15.

4. Ἐπιτύμ. Τσοῦντα, σελ. 558.

5. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ μνημείου, ἐξ οὗ ἡ ἐπιγραφὴ, προέρχονται καὶ ἕτερα πλησίον ἐκεῖ ἐντεχιζομένα μάρμαρα.

χει ἐνταῦθα, εἶναι σαφῆς ἡ νεωτέρα χάραξις τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Φεῖδωνος.

Ὅθεν ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Γρόφωνος τοῦ κίονος πρέπει νὰ χρονολογηθῇ ἀρκετὰ ὑψηλότερον, πιθανῶς εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος οὕτω δὲ ὁ Γρόφων τοῦ ἀναθήματος τῆς Ὀλυμπίας (α' ἡμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος) δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐμὴ ἔγγονος τοῦ παλαιότερου. Ὑπάρχει λοιπὸν μία μακροχρόνιος παράδοσις γλυπτῶν τῆς Μήλου, τῶν ὁποίων ἀγνοοῦμεν μὲν ἀκριβῶς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας ἀλλ' οὐδὲν μαρτυρεῖ ὅτι οὗτοι ἐξεφράζοντο δωριστί. Τοῦλάχιστον οἱ κίονες τοὺς ὁποίους εἰργάσθησαν ὡς βάσεις διὰ τὰ ἀναθήματά των εἶναι ἰωνικοί. Ἡ κεφαλὴ (3) μᾶς φέρει ἄλλως πησιέστατα, ὡς εἶδομεν, πρὸς τὸ ἔργον τοῦ παλαιότερου Γρόφωνος.

Εἰς τὰ ἐκ Μήλου γλυπτά πρέπει νὰ προστεθῇ ἐπίσης καὶ ἡ δαιδαλικὴ προτομὴ ἡμικυκλικοῦ λύχνου μαρμαρίνου ἀγορασθεῖσα ἐν Ὁξφόρδῃ ἀλλὰ προερχομένη ἀσφαλῶς, ὡς φαίνεται, ἐκ Μήλου ὡς βεβαιώνει ὁ δημοσιεύων J. D. Beazley¹. Οἱ δέκα ἐννέα μαρμαρίνοι λύχνοι τοὺς ὁποίους οὗτος συνεξετάζει, δέκα ἡμικυκλικοὶ καὶ ἐννέα κυκλικοὶ — ὅλον δηλ. τὸ μέχρι τότε ὑπάρχον ὕλικόν — « ἀποτελοῦν ὁμογενῇ ὁμάδα. Πάντες εἶναι κατασκευασμένοι ἐκ νησιωτικοῦ μαρμάρου, συνήθως χονδροκόκκου, ἐνίοτε λεπτοτέρου, ἀλλὰ οὐδέποτε ποικίλλοντος τόσον ὥστε νὰ αποκλειθῇται ἡ ἐκ τῆς αὐτῆς νήσου προέλευσις ἢ καὶ τοῦ αὐτοῦ λατομείου... καὶ πιθανῶς εἶναι κατεσκευασμένοι εἰς μίαν πόλιν ἐκ τῆς ὁποίας ἐξήχθησαν εἰς ὁλόκληρον τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον »². Ἡ προτομὴ τοῦ ἐκ Μήλου λύχνου ἀνήκει εἰς τὰς παλαιστάτας, ἀσφαλῶς ἀκόμη εἰς τὸν 7ον αἰῶνα καὶ ἀσφαλῶς ὄχι εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν παλαιότερων προτομῶν εἶναι ἡ ὀλιγώτερον παρουσιάζουσα τοὺς χαρακτηρισμοὺς τῆς Δωρικῆς - Πελοποννησιακῆς Δαιδαλικῆς ἐκφράσεως ἰδιόζουσα εἶναι ἡ μορφή τῶν συγκλινόντων περιγραμμάτων τοῦ δεξιοῦ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου τοῦ μετώπου ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν ξυλλήνην μικρὰν κεφαλὴν τῆς Σάμου Ath. Mitt. 68, 1953, 84. Beil. 16 (ἄνω), 17 (ἄνω ἀριστερὰ) ἢ καὶ ἄλλας συγχρόνους.

Ὁ Beazley θεωρεῖ ὅτι ἡ ὀνομασία τοῦ παρίου μαρμάρου ὡς *λυχνίτου* δύναται νὰ ἐξημενηθῇ ἐκ τῆς χρήσεως τούτου διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν λύχνων, πιστεύει δὲ — ἀφήνων ὁπωσδήποτε εἰς ἄλλους τὴν τελειωτικὴν ἀπόφανσιν — ὅτι ὄντως τὸ μάρμαρον τῶν λύχνων εἶναι πάριον³. Ὅπωσδήποτε ἡ κατασκευὴ τῶν λύχνων τούτων πρέπει νὰ ἐντοπισθῇ εἰς νήσον πλουσίαν εἰς μάρμαρον, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἡ τεχνικὴ τοῦ μαρμάρου ἤδη ἀπὸ τοῦ 7ου αἰ.

1. JHS 60, 1940, 22 κέ., εἰκ. 1, πίν. V, πρβ. σ. 23: « The lamp... was bought from a London dealer in 1931 and there is good reason to believe that it (= ὁ λύχνος) was found in the isle of Milos ».

2. Αὐτ., σελ. 33 κέ.

3. Αὐτ., σελ. 37 κέ.

ἦτο τόσον προηγμένη ὥστε τοῦτο νὰ χρησιμοποιηῖται καὶ δι' ἀντικείμενα κοινοτέρας χρήσεως. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁμως τοῦλάχιστον μία τόσον πρῶτος ἀπασχόλησις μὲ τὴν ἐργασίαν τοῦ μαρμάρου ἐκ τῆς Νάξου μόνον, ὅχι δὲ τῆς Πάρου¹, μᾶς εἶναι γνωστή.

Ἄλλ' ὅχι μόνον εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν πλαστικὴν, τὴν ὁποίαν ἀπαντῶμεν ἐν Μήλῳ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν 5ον αἰ. εἰς τὰ τόσον χαρακτηριστικὰ τῆς νήσου «μηλιακά ἀνάγλυφα» οὐδεμία σχέσις εὐρίσκεται πρὸς τὰ δωρικὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδος². Ἡ ἀπομόνωσις τῆς Μήλου μεταξὺ τῶν Ἴωνικῶν Κυκλάδων δύναται βεβαίως νὰ ἐξημενύσῃ τὴν ἀφομοίωσιν τῆς νήσου πρὸς τὸν Ἴωνικὸν πολιτισμόν. Ὁπωσδήποτε ὁμως καὶ εἰς τὴν Δωρικὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ὑπάρχει ὁ αὐτὸς ἐξιωνισμός, ἐπίσης δὲ καὶ εἰς τὴν Κρήτην δὲν θεωρεῖται ὅτι ἡ δωρικὴ αἴσθησις ἐκδηλοῦται μὲ τὴν αὐτὴν καθαρότητα ὅπως εἰς τὴν Πελοπόννησον³.

Ἐνταῦθα εἶναι ἀδύνατον νὰ προχωρήσω εἰς περαιτέρω ἐρευναν τοῦ προβλήματος, ἀλλ' ἡ φυλετικὴ προέλευσις ἐκάστου τοπικοῦ ἐργαστηρίου τῆς ἀρχαϊκῆς Ἑλλάδος φαίνεται ὅτι ἐνωρὶς εἶχεν ὑποχωρήσει εἰς τὴν γενικωτέραν κοινὴν Ἑλληνικὴν ἀντίληψιν τὴν ὁποίαν εἶχον δημιουργήσει κατὰ διάφορον καὶ ὀλίγον μόνον ποικίλλοντα βαθμὸν ἀναπτύξεως ἐκάστη τῶν πορευομένων Ἑλληνικῶν περιοχῶν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς τέχνης καὶ τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ ἀνεξαρτήτως τοῦ δωρικοῦ ἢ ἰωνικοῦ αἵματος.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

1. Ἀμφιβολίας περὶ τῆς παριακῆς προελεύσεως τοῦ μαρμάρου τῶν λύχνων καὶ ὁ Hermann-Wedeking, Anfänge, 141. Ἡ ὑπὸ τῶν Ναξίων ἤδη κατὰ τὸν 7ον αἰ. χρησιμοποιήσις μαρμαρίνων κεράμων εἶναι πολλὴ γνωστή.

2. P. Jacobstahl, Die Melischen Thonreliefs, σελ. 153 κέ.

3. F. Matz, Gnomon 1937, 409 κέ. Γενικῶς Hermann-Wedeking, Anfänge.